

พระไตรปิฎกศึกษา ๔๕ นาที

สถาบันพระไตรปิฎกศึกษา

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

คำนำ

พระไตรปิฎก เป็นคัมภีร์ที่บรรจุคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่ทรงเทศนาตลอดระยะเวลา ๔๕ พรรษา มีเนื้อหาที่ลึกซึ้ง กว้างขวาง เมื่อนับเป็นจำนวนเล่ม พระไตรปิฎกภาษาบาลีมีมากถึง ๔๕ เล่ม และที่เป็นคู่มือซึ่งมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ดำเนินการแปลไว้เป็นภาษาไทย ก็มีจำนวน ๔๕ เล่ม เช่นกัน เรียกว่าพระไตรปิฎกภาษาไทย จัดเป็นหมวดหมู่ได้ ๓ ปิฎก คือ พระวินัยปิฎก ๘ เล่ม พระสุตตันตปิฎก ๒๕ เล่ม และพระอภิธรรมปิฎก ๑๒ เล่ม อีกทั้งต้องศึกษาคัมภีร์ชั้นรอง คือ อรรถกถา และฎีกาควบคู่ไปด้วย จึงจะสามารถเข้าใจข้อความในพระไตรปิฎกได้อย่างถูกต้อง ครบถ้วน สมบูรณ์

การที่ชาวพุทธจะศึกษาพระไตรปิฎกอย่างละเอียดลุ่มลึก จึงจำเป็นต้องอาศัยศรัทธา ความเชื่อ วิริยะ อุสาหะ ความพากเพียรพยายามอย่างยิ่ง ที่สำคัญต้องมีความรู้ด้านภาษาบาลีเป็นพื้นฐาน จึงจะสามารถเรียนรู้ได้ทั้งหมด ถึงอย่างนั้น ก็ยังเป็นความลำบากสำหรับบุคคลที่ต้องการศึกษาจดจำหรือทรงจำไว้ เพื่อนำไปประพฤติปฏิบัติ และเผยแพร่ต่อ สถาบันพระไตรปิฎกศึกษา ในฐานะหน่วยงานในกำกับของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ดูแลรับผิดชอบโดยตรงในด้านการปริวรรต แปล ศึกษาค้นคว้าวิจัย และเผยแพร่คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เห็นความสำคัญในการศึกษาพระไตรปิฎกเป็นอย่างยิ่ง จึงได้ดำเนินการจัดทำหนังสือคู่มือศึกษาพระไตรปิฎกแบบกะทัดรัด เข้าใจง่าย และสามารถนำไปใช้ได้จริง โดยเน้นให้ผู้ศึกษารู้โครงสร้าง เนื้อหาสาระสำคัญในพระไตรปิฎกทั้ง ๔๕ เล่ม โดยย่อ เมื่อชาวพุทธทั้งพระภิกษุสามเณร และประชาชนทั่วไป ได้นำไปศึกษาก็จะเป็นการปูพื้นฐาน ปลุกศรัทธา และเพิ่มพูนความเพียรพยายามในการศึกษาในรายละเอียดของพระไตรปิฎกต่อไป หนังสือคู่มือเล่มนี้ เรียกชื่อว่า **พระไตรปิฎกศึกษา ๔๕ นาที** โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ผู้ศึกษาได้เรียนรู้พระไตรปิฎกเข้าใจได้ภายใน ๔๕ นาที เมื่ออ่านจบ สามารถจดจำโครงสร้าง สาระสำคัญในพระไตรปิฎกได้อย่างครบถ้วน และสามารถนำความรู้ไปต่อยอดในการศึกษาพระไตรปิฎก ๔๕ เล่มได้อย่างสมบูรณ์

สถาบันพระไตรปิฎกศึกษา จึงหวังเป็นอย่างยิ่งว่าหนังสือคู่มือ **พระไตรปิฎกศึกษา ๔๕ นาที** เล่มนี้ จะอำนวยความสะดวกและเพิ่มพูนศรัทธาในการนำไปต่อยอดในการศึกษาพระไตรปิฎกอย่างละเอียดรอบด้าน ครบถ้วน สมบูรณ์ อันจะเป็นการจรจรโลงพระพุทธศาสนาให้ดำรงมั่นคงในอนาคตสืบต่อไป

สถาบันพระไตรปิฎกศึกษา

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สารบัญ

สารบัญ	หน้า
คำนำ	ก
สารบัญ	ข
บทที่ ๑ พระไตรปิฎก	๑
๑.๑ พระวินัยปิฎก	๑
๑.๒ พระสุตตันตปิฎก	๕
๑.๓ พระอภิธรรมปิฎก	๑๒
บทที่ ๒ การสังคายนาพระไตรปิฎก	๑๗
๒.๑ การสังคายนา ๓ ครั้ง ในชมพูทวีปหรืออินเดีย	๑๗
๒.๒ การสังคายนา ๓ ครั้ง ในศรีลังกา	๑๙
๒.๓ การสังคายนา ๒ ครั้ง ในพม่า	๒๐
๒.๔ การสังคายนา ๔ ครั้ง ในประเทศไทย	๒๑
บทที่ ๓ ลำดับคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา	๒๓
๓.๑ คัมภีร์พระไตรปิฎก	๒๓
๓.๒ คัมภีร์อรรถกถา	๒๓
๓.๓ คัมภีร์ฎีกา	๒๖
๓.๕ คัมภีร์โยชนา	๒๘
๓.๖ คัมภีร์คัมภีร์	๒๙
บรรณานุกรม	๓๑
ประวัติผู้จัดทำ	๓๓

บทที่ ๑ พระไตรปิฎก

คำว่า “ไตรปิฎก” มาจากคำบาลีว่า ตปิฎก ต = ไตร แปลว่า สาม, ปิฎก = ปิฎก มี ๒ ความหมาย ได้แก่ ๑) ปิฎก หมายถึง ตำราหรือคัมภีร์ เช่น ในข้อความว่า “มา ปิฎกสมปทาเนน อย่าปลงใจเชื่อด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์”^๑ ๒) ปิฎก หมายถึง ภาชนะ เช่น ในข้อความว่า “อถ ปุริโส อาคจเฉยย กุฑทาลปิฎกมาทาย บุรุษถือจอบและตะกร้าเดินมา”^๒ อันเป็นภาชนะสำหรับใส่รวมของต่าง ๆ เข้าไว้ ในที่นี้ใช้ในความหมายว่า เป็นที่รวบรวมคำสอนในพระพุทธศาสนาที่จัดเป็นหมวดหมู่แล้ว โดยนัยนี้ ตปิฎก หรือ ไตรปิฎก จึงแปลว่า คัมภีร์ที่บรรจุพุทธพจน์และเรื่องราวชั้นเดิมของพระพุทธศาสนา ๓ ชุด หรือ ประมวลคัมภีร์ที่รวบรวมพระธรรมวินัย ๓ หมวด กล่าวคือ ๑. พระวินัยปิฎก ๒. พระสุตตันตปิฎก และ ๓. พระอภิธรรมปิฎก

๑.๑ พระวินัยปิฎก

พระวินัยปิฎก คือประมวลพุทธบัญญัติเกี่ยวกับระเบียบปฏิบัติ ขนบธรรมเนียม ประเพณี วิถีชีวิต และวิธีดำเนินกิจการต่าง ๆ ของภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ พระวินัยที่เป็นพุทธบัญญัติ แบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ

ส่วนที่ ๑ ได้แก่ อาทิพรหมจริยกาสิกขา หมายถึงหลักการศึกษาอบรมในฝ่ายบวชบัญญัติหรือข้อปฏิบัติอันเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้เป็นพุทธอาณา เพื่อป้องกันความประพฤติเสียหายและวางโทษแก่ภิกษุผู้ล่วงละเมิดโดยปรับอาบัติหนักบ้าง เบาบ้าง โดยพระสงฆ์ได้นำมาสวดทุกกึ่งเดือน ที่เรียกว่า ปาติโมกข์

ส่วนที่ ๒ ได้แก่ อภิสมจาริกาสิกขา หมายถึงหลักการศึกษาอบรมในฝ่ายฆราวาสเกี่ยวกับมรรยาทและความเป็นอยู่ที่ดีงามสำหรับชักนำความประพฤติ ความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ให้ดีงาม มีคุณค่า น่าเลื่อมใสศรัทธายิ่งขึ้นไป จัดเป็นหมวดธรรมได้ ๒๑,๐๐๐ พระธรรมชั้นธัมมจักกัปปวัตตนสูตร มี ๓ คัมภีร์ คือ ๑. วิภังค์ ๒. ชันธกะ ๓. ปริวาร หรือจะแบ่งเป็น ๕ คัมภีร์ตามมติของคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะ^๓

^๑ อัง.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๖๖/๒๗๔

^๒ ส.น. (ไทย) ๑๖/๕๕/๑๑๑)

^๓ แบบที่ ๑ แบ่งออกเป็น ๕ คัมภีร์ เรียกว่า อา ปา ม จู ป คือ

๑. อา = อาทิกัมมิกะ คัมภีร์ที่ขึ้นต้นด้วยต้นบัญญัติเป็นต้น (วินัยปิฎกเล่ม ๑)

๒. ปา = ปาจิตตีย์ คัมภีร์ที่ขึ้นต้นด้วยปาจิตตีย์ เป็นต้น (วินัยปิฎกเล่ม ๒ และเล่ม ๓)

๓. ม = มหาวรรค คัมภีร์ที่ว่าด้วยชั้นธกะใหญ่ ๑๐ ชั้นธกะ (วินัยปิฎกเล่ม ๔ และเล่ม ๕)

๔. จู = จุลวรรค คัมภีร์ที่ว่าด้วยชั้นธกะเล็ก ๑๒ ชั้นธกะ (วินัยปิฎกเล่ม ๖ และเล่ม ๗)

๕. ป = ปริวาร คัมภีร์ที่ว่าด้วยคำถาม - ตอบ ๒๑ หัวข้อ

แบบที่ ๒ แบ่งออกเป็น ๕ คัมภีร์ เรียกว่า ปา ปา ม จู ป คือ

๑. ปา = คัมภีร์ที่ขึ้นต้นด้วย ปาราชิก (วินัยปิฎกเล่ม ๑)

คือ ๑. อาทิกัมมิกะ ๒. ปาจิตตियะ ๓. มหาวรรค ๔. จุลวรรค ๕. ปริวาร เรียกว่า อา ปา ม จู ป มี ๘ เล่ม ดังนี้

๑.๑.๑ วิงค์ ว่าด้วยการแจกแจงหรือจำแนกสิกขาบทแบ่งเป็น ๒ วิงค์ คือ ๑) มหาวิงค์ (ภิกขุวิงค์) ๒ เล่ม ๒) ภิกขุณีวิงค์ ๑ เล่ม คือ

เล่มที่ ๑ ชื่อมหาวิงค์ ภาค ๑^๔ (อา = อาทิกัมมิกะ หรือ ปา = ปาราชิก) ว่าด้วยความ เป็นมาของการบัญญัติสิกขาบทในภิกขุปาฏิโมกข์ ๑๙ ข้อ ซึ่งอยู่ในระดับอาบัติหนักหรือความผิด สถานหนักมี ๖ กัณฑ์ คือ ๑) เวย์ชกัณฑ์ ๒) ปาราชิกกัณฑ์ ๔ สิกขาบท ๓) สังฆาติเสสกัณฑ์ ๑๓ สิกขาบท และ ๔) อนียตกัณฑ์ ๒ สิกขาบท เนื้อหาแบ่งเป็น เรื่องเวย์ชพรหมณ์ทูลอาราธนาให้ทรง จำพรรษาอยู่ที่เมืองเวย์ชชา เรื่องพระสารีบุตรได้กราบทูลให้ทรงบัญญัติสิกขาบท เรื่องต้นบัญญัติ พระบัญญัติ สิกขาบทวิงค์ บทภาษณีย์ อนุปัตติวาร และวินีตวัตถุ

เล่มที่ ๒ ชื่อมหาวิงค์ ภาค ๒^๕ (ปา = ปาจิตตีย์) ว่าด้วยความ เป็นมาของการบัญญัติ สิกขาบทในภิกขุปาฏิโมกข์ที่เหลือ ๒๐๘ ข้อ ซึ่งอยู่ในระดับอาบัติเบาหรือความผิดสถานเบา แบ่งเป็น ๔ กัณฑ์ กับ ๑ เรื่อง คือ ๑) นิสสัคคียปาจิตตีย์ ๓๐ สิกขาบท ๒) ปาจิตตีย์ ๙๒ สิกขาบท ๓) ปาฏิ เทสนียะ ๔ สิกขาบท ๔) เสขียะ ๗๕ สิกขาบท และ ๕) อธิกรณสมณะ ๗ ประการ เนื้อหาแบ่งเป็นต้น บัญญัติ พระบัญญัติ สิกขาบทวิงค์ บทภาษณีย์ อนุปัตติวาร และวิธีระงับอธิกรณ ๗ ประการ

เล่มที่ ๓ ชื่อภิกขุณีวิงค์^๖ (ปา = ปาจิตตีย์) ว่าด้วยความ เป็นมาของการบัญญัติสิกขาบทใน ภิกขุณีปาฏิโมกข์ หรือศีลของภิกษุณี ๓๑๑ ข้อ แบ่งเป็น ๖ กัณฑ์ กับ ๑ เรื่อง คือ ๑) ปาราชิกกัณฑ์ ๘ สิกขาบท ๒) สังฆาติเสสกัณฑ์ ๑๗ สิกขาบท ๓) นิสสัคคียปาจิตตีย์กัณฑ์ ๓๐ สิกขาบท ๔) ปาจิตตีย์ กัณฑ์ ๑๖๖ สิกขาบท ๕) ปาฏิเทสนียกัณฑ์ ๘ สิกขาบท ๖) เสขียกัณฑ์ ๗๕ สิกขาบท และ ๗) อธิกรณ สมณะ ๗ ประการ

บทบัญญัติของภิกษุณี มี ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มที่ ๑ เรียกว่า อสาธารณบัญญัติ หรือ เอกโตบัญญัติ เป็นบทบัญญัติที่พระผู้มีพระภาคทรงปรารภภิกษุณีสงฆ์ บัญญัติไว้เฉพาะสำหรับภิกษุณีสงฆ์ฝ่ายเดียว ๑๓๐ สิกขาบท ภิกษุสงฆ์ไม่ต้องรักษา และกลุ่มที่ ๒ สาธารณบัญญัติ หรือ อุกโตบัญญัติ เป็น บทบัญญัติที่พระผู้มีพระภาคทรงปรารภภิกษุสงฆ์บัญญัติไว้ซึ่งภิกษุสงฆ์พึงรักษาและภิกษุณีสงฆ์พึง

๒. ปา = คัมภีร์ที่ขึ้นต้นด้วยปาจิตตีย์ (วินัยปิฎกเล่ม ๒ และเล่ม ๓)

๓. ม = มหาวรรค คัมภีร์ที่ว่าด้วยชั้นระใหญ่ ๑๐ ชั้นระ (วินัยปิฎกเล่ม ๔ และเล่ม ๕)

๔. จู = จุลวรรค คัมภีร์ที่ว่าด้วยชั้นระเล็ก ๑๓ ชั้นระ (วินัยปิฎกเล่ม ๖ และเล่ม ๗)

๕. ป = ปริวาร คัมภีร์ที่ว่าด้วยคำถาม - ตอบ ๒๑ หัวข้อ

^๔ คำย่อว่า วิ.มหา. ๑

^๕ คำย่อว่า วิ.มหา. ๒

^๖ คำย่อว่า วิ.ภิกขุณี.

รักษาด้วย ๑๘๑ สิกขาบท เนื้อหาแบ่งเป็นต้นบัญญัติ พระบัญญัติ สิกขาบทวิภังค์ บทภาษณีย์ และอนาปัตติวารไปตามลำดับแต่ละสิกขาบท รวมถึงวิธีระงับอธิกรณ์ ๗ ประการ

๑.๑.๒ ชั้นธกะ ว่าด้วยการจัดสิกขาบทเป็นหมวดหมู่ มี ๒๒ ชั้นธกะ ๓๘๖ หัวข้อ แบ่งเป็น มหาวรรค ๑๐ ชั้นธกะ และจูลวรรค ๑๒ ชั้นธกะ มี ๔ เล่ม คือ

เล่มที่ ๔ มหาวรรค ภาค ๑^๗ (ม = มหาวรรค) ว่าด้วยสิกขาบทนอกพระปาติโมกข์ คือ ระเบียบข้อบังคับทั่วไปเกี่ยวกับความเป็นอยู่และการดำเนินกิจการของภิกษุสงฆ์ตอนต้น มี ๔ ชั้นธกะ ๑๔๖ หัวข้อ คือ ๑) มหาชั้นธกะ ตอนว่าด้วยเรื่องสำคัญ มี ๖๗ หัวข้อ เช่น เหตุการณ์ในสมัยที่ตรัสรู้ใหม่ ๆ จนถึงอนุญาตให้มีการอุปสมบทด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจา ๒) อุโบสถชั้นธกะ ตอนว่าด้วย อุโบสถ มี ๓๙ หัวข้อ เช่น เรื่องการแสดงธรรม ทุกวันขึ้น ๑๔ ค่ำ และ ๑๕ ค่ำ เป็นต้น ๓) วัสสูปนายิก ชั้นธกะ ตอนว่าด้วยวันเข้าพรรษา มี ๑๓ หัวข้อ เช่น ทรงอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์อยู่จำพรรษา ๔) ปวารณาชั้นธกะ ตอนว่าด้วยปวารณา มี ๒๗ หัวข้อ เช่น ประเพณีแห่งวันปวารณา เป็นต้น ใน คัมภีร์มหาวรรค ภาค ๑ นี้มีเรื่องที่เกิดขึ้นในช่วงปฐมโพธิกาลอยู่เป็นจำนวนมาก เริ่มตั้งแต่การตรัสรู้ อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณของพระผู้มีพระภาค การแสดงธรรมโปรดสัตว์โลก การรับภุมมบุตรผู้ศรัทธา เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา ธรรมสำคัญคือปฏิจกสมุปาบท ถือเป็นพุทธปรัชญาที่สำคัญอันแสดงให้เห็นความเป็นเหตุ เป็นผลแห่งสรรพสิ่งในโลกนี้ อริยสัจ ๔ และมรรคมีองค์ ๘ ถือเป็นพุทธจริยศาสตร์ ชั้นสูง ดังนั้น หลักการต่าง ๆ ที่พระผู้มีพระภาคทรงวางไว้ รวมทั้งที่ปรากฏอยู่ในมหาวรรค เช่น วิธีการบรรพชาอุปสมบท ระเบียบในการยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดง การอธิษฐาน อยู่จำพรรษาและการปวารณา ล้วนแต่มีความสำคัญซึ่งสืบทอดมา เป็นธรรมเนียมประเพณีของคณะสงฆ์ฝ่ายเถรวาท เช่นคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน

เล่มที่ ๕ มหาวรรค ภาค ๒^๘ (ม = มหาวรรค) ว่าด้วยสิกขาบทนอกปาติโมกข์ตอนต้น ต่อจากภาคที่ ๑ มี ๖ ชั้นธกะ ๑๓๔ หัวข้อ คือ ๑) จัมมชั้นธกะ ตอนว่าด้วยเครื่องหนัง มี ๑๓ หัวข้อ ๒) เกสัชชชั้นธกะ ตอนว่าด้วยยารักษาโรค มี ๒๗ หัวข้อ ๓) ถินชั้นธกะ ตอนว่าด้วยถิน มี ๑๕ หัวข้อ ๔) จีวรชั้นธกะ ตอนว่าด้วยจีวร มี ๓๒ หัวข้อ ๕) จัมเปยยชั้นธกะ ตอนว่าด้วยภิกษุชาวกรุงจัมปา มี ๓๗ หัวข้อ ๖) โกสัมพิกชั้นธกะ ตอนว่าด้วยภิกษุชาวกรุงโกสัมพี มี ๑๐ หัวข้อ ในมหาวรรค ภาค ๒ นี้ เป็นเรื่องเกี่ยวกับภิกษุมหาจาริกศึกษา คือระเบียบข้อปฏิบัติของภิกษุสงฆ์ แม้จะ ไม่ใช่ข้อบังคับโดยตรง เช่น คีล ๒๒๗ สิกขาบทที่มาในพระปาติโมกข์ แต่ก็มีความสำคัญไม่น้อยเลย เพราะอภิกษุมหาจาริกศึกษา เหล่านั้น เป็นเครื่องรักษามารยาท ภิกษุสงฆ์ที่มาจากต่างตระกูลต่างวรรณะให้อยู่ร่วมกันอย่างสงบเรียบร้อยน่าเลื่อมใส ดุจ เส้นด้ายที่ร้อยดอกไม้มานานาพรรณให้เป็นระเบียบเรียบร้อยสวยงามฉะนั้น

^๗ คำย่อว่า วิ.ม. ๑

^๘ คำย่อว่า วิ.ม. ๒

เล่มที่ ๖ จุลวรรค ภาค ๑^๙ (จุ = จุลวรรค) ว่าด้วยสิกขาบทนอกปาติโมกข์ตอนปลาย มี ๔ ชั้นธกะ คือ ๑) กัมมชั้นธกะ ตอนว่าด้วยนิกคกรรม(การลงโทษ) มี ๕ หัวข้อ ๒) ปาริวาสิกชั้นธกะ ตอนว่าด้วยระเบียบปฏิบัติเกี่ยวกับปริวาส มี ๕ หัวข้อ ๓) สมุจยชั้นธกะ ตอนว่าด้วยการประมวลวิธีการออกจากอาบัติสังฆาติเสส มี ๑๑ หัวข้อ ๔) สมถชั้นธกะ ตอนว่าด้วยวิธีระงับอธิกรณ์ มี ๙ หัวข้อ

คำว่า จุลวรรค แปลว่า หมวดเล็ก หมายถึงหมวดที่ว่าด้วยเรื่องเบ็ดเตล็ดนอก เนื้อหาจากบทบัญญัติที่มาในพระปาติโมกข์ เนื้อหาในคัมภีร์จุฬวรรค ภาค ๑ เกือบจะทั้งหมด ไม่ได้ว่าด้วยบทบัญญัติที่เป็นข้อห้าม แต่ว่าด้วยระเบียบปฏิบัติเกี่ยวกับการลงนิกคกรรมแก่ภิกษุผู้ประพฤติน่าสมควรหลังจากที่ปรับอาบัติเธอแล้ว ว่าด้วยปริวาสกรรมเพื่อการออกจากอาบัติสังฆาติเสสและว่าด้วยอธิกรณ์สมถะ คือวิธีการระงับอธิกรณ์ในกรณีต่าง ๆ จึงปรากฏข้อความที่ว่าด้วยการปรับอาบัติเพียงเล็กน้อยเท่านั้น

เล่มที่ ๗ จุลวรรค ภาค ๒^{๑๐} (จุ = จุลวรรค) ว่าด้วยสิกขาบทนอกปาติโมกข์ตอนปลาย มี ๘ ชั้นธกะ คือ ๑) ขุททกวัตถุชั้นธกะ ตอนว่าเรื่องข้อบัญญัติปลีกย่อย มี ๒ หัวข้อ ๒) เสนาสนชั้นธกะ ตอนว่าด้วยเรื่องเสนาสนะ มี ๒๗ หัวข้อ ๓) สังฆเภทชั้นธกะ ตอนว่าด้วยสังฆเภท มี ๑๒ หัวข้อ ๔) วัตตักชั้นธกะ ตอนว่าด้วยวัตรต่าง ๆ มี ๑๕ หัวข้อ ๕) ปาติโมกข์ฐปนชั้นธกะ ตอนว่าด้วยการงดสวดปาติโมกข์ มี ๑๑ หัวข้อ ๖) ภิกขุณีชั้นธกะ ตอนว่าด้วยเรื่องภิกษุณี มี ๓ หัวข้อ ๗) ปัญจสติกชั้นธกะ ตอนว่าด้วยเรื่องสังคายนา ครั้งที่ ๑ มี ๔ หัวข้อ ๘) สัตตสติกชั้นธกะ ตอนว่าด้วยเรื่องสังคายนาครั้งที่ ๒ หัวข้อ ในจุลวรรค ภาค ๒ นี้ ว่าด้วยเรื่องเบ็ดเตล็ดนอกจากบทบัญญัติที่มาในพระปาติโมกข์ ต่อจากจุฬวรรค ภาค ๑ ซึ่งเป็นเรื่องเล็กน้อยเกี่ยวกับการประพฤติปฏิบัติของภิกษุสงฆ์ เรียกโดยรวมว่า “อภิสมจาริกสิกขา” เช่นเดียวกัน เป็นเรื่องข้อห้ามและข้ออนุญาตเกี่ยวกับการปฏิบัติต่อร่างกายและอื่น ๆ เช่น เรื่องการสรองน้ำในที่ไม่สมควร เรื่องการใช้เครื่องประดับ เรื่องการไว้ผมยาว เรื่องการตบแต่งผม เรื่องการส่องกระจกดูเงาหน้า เรื่องการแต่งหน้า เรื่องการไปชมมหรสพ เรื่องการ สาธยายธรรมลากเสียงยาว เรื่องการใช้บริขารงดงาม เรื่องการเก็บรักษาบาตรจีวร เรื่องการเปลือยกายให้วักัน เรื่องการไว้เล็บยาว เรื่องการแต่งหนวด เรื่องการโกนขน วัตรปฏิบัติในการเข้าอาราม ในการอยู่ในอาราม ในการออกเดินทาง ในการอนุโมทนา ทาน ในโรงฉัน ในการบิณฑบาต ในการอยู่ป่า ในเสนาสนะ ในเรือนไฟ ในวัจกุฎี เรื่องที่กล่าวเหล่านี้ เป็นเรื่องเล็กน้อย ในกรณีที่เป็นข้อห้าม ถ้าภิกษุล่วงละเมิดไม่ปฏิบัติตาม ทรงปรับอาบัติทุกกฎ ปรับสูงขึ้นไปถึงอาบัติอุลลัจจัย

^๙ คำย่อว่า วิ.จ. ๑

^{๑๐} คำย่อว่า วิ.จ. ๒

๑.๑.๓ **ปริวาร** ว่าด้วยคู่มือชักซ้อมความรู้พระวินัยตั้งแต่เล่มที่ ๑ - ๗ จัดเป็นภาคผนวกของพระบาลีวิภังค์และพระบาลีชั้นธกะ

เล่มที่ ๘ ปริวาร^{๑๑} (ป = ปริวาร) ว่าด้วยคัมภีร์หรือคู่มือประกอบการชักซ้อมความชำนาญในพระวินัย ในเนื้อหาบรรจุกำถาม คำตอบสำหรับซ้อมความรู้ในพระวินัยตั้งแต่เล่มที่ ๑ - ๗ เป็นคัมภีร์ที่ประมวลเนื้อหาที่สำคัญต่าง ๆ มากล่าวไว้ จัดเป็น ๘ วาร ๒๑ หัวข้อ เช่น ๑) ภิกขุวิภังค์โสฬสมหาวาร ว่าด้วยวาระใหญ่ ๑๖ วาระในภิกขุวิภังค์ ๒) ภิกขุณีวิภังค์โสฬสมหาวาร ว่าด้วยวาระใหญ่ ๑๖ วาระในภิกขุณีวิภังค์ ชั้นธกปุจฉาวาร ว่าด้วยวาระคำถามและคำตอบถึงชั้นธกะ อุโปสถาทิปุจฉาวิสัยชานา ว่าด้วยคำถามคำตอบเรื่องอุโบสถ เป็นต้น

คัมภีร์ปริวาร จัดเป็นคัมภีร์สุดท้ายของพระวินัยปิฎก ที่พระธรรมสังคากาจารย์ยกขึ้นสังคายนาต่อจากพระบาลีชั้นธกะ จัดเป็นหมวดหมู่ไว้เพื่อให้กุลบุตรเกิดความฉลาดในส่วนต่าง ๆ มีอาบัติเป็นต้น ที่ได้กล่าวมาแล้วในวิภังค์และชั้นธกะนั่นเอง ที่เรียกว่า “ปริวาร” เพราะเปรียบเหมือนปริวารของพระบาลีวิภังค์และพระบาลีชั้นธกะ ดุจพระอรหันตชีนาสพเป็นปริวารติดตามพระพุทธรองค์ อรรถกถาพระวินัยปิฎก ๘ เล่ม ชื่อสมันตปาสาทิกา มี ๓ เล่ม

๑.๒ พระสูตรตันตปิฎก

พระสูตรตันตปิฎก ประมวลพุทธพจน์หมวดพระสูตรต่าง ๆ ที่ประกอบด้วยพระธรรมเทศนา และธรรมบรรยายที่ตรัสยกย่องให้เหมาะกับบุคคล เหตุการณ์ และโอกาส ตลอดจนบทประพันธ์ เรื่องเล่า และเรื่องราวทั้งหลายที่เป็นชั้นเดิมในพระพุทธศาสนา จัดเป็นหมวดธรรมได้ ๒๑,๐๐๐ พระธรรมชั้นนี้ มี ๕ นิกาย (คัมภีร์) คือ ๑. ทีฆนิกาย ๒. มัชฌิมนิกาย ๓. สังยุตตนิกาย ๔. อังคุตตรนิกาย ๕. ขุททกนิกาย เรียกว่า **ที ม ลี อ ง ขู** มี ๒๕ เล่ม ดังนี้

๑.๒.๑ **ทีฆนิกาย (ที)** ชุมนุมพระสูตรที่มีขนาดยาว ๓๔ สูตร มี ๓ เล่ม คือ

เล่มที่ ๙ สีสันธวรรค^{๑๒} มีพระสูตรขนาดยาว ๑๓ สูตร ว่าด้วยจุลศีล มัชฌิมศีล มหาศีล เป็นส่วนใหญ่ จึงเรียกว่า สีสันธวรรค พระสูตรที่มีชื่อเสียงเช่น พรหมชาลสูตร สามัญญผลสูตร เกวัฏฐสูตร เป็นต้น

เล่มที่ ๑๐ มหาวรรค^{๑๓} มีพระสูตรขนาดยาว ๑๐ สูตร ส่วนมากชื่อเริ่มด้วย “มหา” จึงเรียกว่า มหาวรรค พระสูตรที่มีชื่อเสียง เช่น มหาปริณีพพานสูตร มหาสมยสูตร มหาสติปัฏฐานสูตร เป็นต้น

^{๑๑} คำย่อว่า วิ.ป.

^{๑๒} คำย่อว่า ที.สี.

^{๑๓} คำย่อว่า ที.ม.

เล่มที่ ๑๑ ปาฎิกวรรค^{๑๔} มีพระสูตรขนาดยาว ๑๑ สูตร เริ่มด้วยปาฎิกสูตร จึงเรียกว่า ปาฎิกวรรค (พม่าเรียกปาถิกวรรค) พระสูตรที่มีชื่อเสียง เช่น จักกวัตตสูตร อัคคัญญสูตร สิงคาลกสูตร และสังคิตติสูตร^{๑๕} เป็นต้น

อรรถกถาที่หมินกาย ชื่อ**สมังคลวิลาสินี** มี ๓ เล่ม

๑.๒.๒ มัชฌิมนิกาย (ม) ชุมนุมพระสูตรขนาดกลาง ๑๕๒ สูตร มี ๓ เล่ม คือ

เล่มที่ ๑๒ มุลปัณณาสก^{๑๖} ปัณณาสกต้น (บันต้น) มีพระสูตรขนาดกลาง จัดเป็น ๕ วรรค จำนวน ๕๐ สูตร เช่น ธรรมทายาทสูตร สัมมาทิฏฐิสูตร สติปัญฐานสูตร รวณินตสูตร วิมังสกสูตร

เล่มที่ ๑๓ มัชฌิมปัณณาสก^{๑๗} ปัณณาสกกลาง (บันกลาง) มีพระสูตรขนาดกลาง จัดเป็น ๕ วรรค จำนวน ๕๐ สูตร เช่น เสขปฏิปทาสูตร ชีวกสูตร อุปาสิทาสูตร อภยราชกุมารสูตร มาคัณธียสูตร รัฎฐपालสูตร โพธิราชกุมารสูตร อังคลิมาลสูตร ธรรมเจดีย์สูตร วาเสฎฐสูตร

เล่มที่ ๑๔ อปริปัณณาสก^{๑๘} ปัณณาสกปลาย (บันปลาย) มีพระสูตรขนาดกลาง จัดเป็น ๕ วรรค จำนวน ๕๒ สูตร มีเนื้อหาแตกต่างกันหลากหลาย เช่น เทวทหสูตร โคปกโมคคัลลานสูตร สัปปริสสูตร มหาจิตตารัสกสูตร อาณาปานสติสูตร กายคตาสติสูตร ภัทเทกรัตตสูตร จูฬกรรมวิมังคสูตร สัจจวิมังคสูตร ปุณโณวาทสูตร สหายตนวิมังคสูตร อินทริยภาวนาสูตร

อรรถกถา มัชฌิมนิกาย ชื่อ**ปัญจวิสุทธิ** มี ๔ เล่ม

๑.๒.๓ สังยุตตนิกาย (ส) ชุมนุมพระสูตรที่เกี่ยวกับหัวเรื่องเดียวกัน จัดรวมเข้าเป็นกลุ่ม ๆ เรียกว่าสังยุต มี ๕๖ สังยุต ๒,๗๕๒ สูตร (อรรถกถาพระวินัยกล่าวว่ามี ๗,๗๖๒ สูตร วิ.อ. ๑/๑๗) มี ๕ เล่ม คือ

เล่มที่ ๑๕ สคาถวรรค^{๑๙} กลุ่มพระสูตรที่มีรูปแบบเป็นคาถาประพันธ์ที่ตรัสและกล่าวตอบบุคคลต่าง ๆ เช่น เทวดา มาร ภิกษุณี พรหมณ์ พระเจ้าโกศล เป็นต้น จึงเรียกว่า สคาถวรรค พม่าเรียกว่า สธาควรรค^{๒๐} จำแนกชื่อตามบุคคลและสถานที่ จัดเป็น ๑๑ สังยุต มี ๒๗๑ สูตร

^{๑๔} คำย่อว่า ที.ปา.

^{๑๕} ผลงานของพระสารีบุตรเถระอัครสาวกเบื้องขวา มีจำนวน ๕ คัมภีร์ คือ ๑) สังคิตติสูตร ๒) ทสุตตรสูตร ๓) มหานิทเทส ๔) จุฬนิทเทส ๕) ปฏิสัมภิตามรรค

^{๑๖} คำย่อว่า ม.ม.

^{๑๗} คำย่อว่า ม.ม.

^{๑๘} คำย่อว่า ม.อ.

^{๑๙} คำย่อว่า ส.ส.

^{๒๐} ภิกษุสงฆ์ชาวพม่า ได้รวม ๒ คัมภีร์ คือ เนตติคันถะและเปฏโปกเทศคันถะ ซึ่งผลงานของพระมหากัจจายนเถระเอตทัคคะด้านขยายความให้พิสดาร ยกขึ้นเป็นพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๗ และยกมิลินทปัญหา ขึ้นเป็นพระไตรปิฎกเล่ม ๒๘ อีกด้วย คัมภีร์จุฬคันถวงศ์ กล่าวไว้ว่า พระมหากัจจายนเถระได้รจนาคัมภีร์ที่ไว้ทั้งหมด

เล่มที่ ๑๖ นิทานวรรค^{๒๑} กลุ่มพระสูตรที่มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับธรรมที่เป็นต้นเหตุการเกิดและการดับแห่งทุกข์ คือ หลักปฏิจจสมุปบาท เป็นส่วนใหญ่ นอกนั้นมีเรื่องธาตุ การบรรลุดุจธรรมสังสารวัฏ ลามสักการะเป็นต้น จึงเรียกว่า นิทานวรรค จัดเป็น ๑๐ สังยุต มี ๓๓๗ สูตร

เล่มที่ ๑๗ ขันธวารวรรค^{๒๒} กลุ่มพระสูตรที่มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับขันธ ๕ จำแนกในแง่มุมมองต่าง ๆ เป็นส่วนมาก มีเรื่องเบ็ดเตล็ดรวมทั้งเรื่อง สมานิ และทิวฏฐิต่าง ๆ ปะปนอยู่บ้าง จึงเรียกว่า ขันธวารวรรค จัดเป็น ๑๓ สังยุต มี ๗๑๖ สูตร

เล่มที่ ๑๘ สหายตนวรรค^{๒๓} กลุ่มพระสูตรที่มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับอายตนะ ๖ จำแนกตามแนวไตรลักษณ์เป็นส่วนมาก เรื่องอื่นมีเบญจศีล ข้อปฏิบัติให้ถึงอสังขตะ อันตคาหิกทิวฏฐิตเป็นต้น จึงเรียกว่า สหายตนวรรค จัดเป็น ๑๐ สังยุต มี ๔๒๐ สูตร

เล่มที่ ๑๙ มหาวารวรรค^{๒๔} กลุ่มพระสูตรที่มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับธรรมหมวดใหญ่ ๆ ตั้งแต่การเน้นย้ำความสำคัญของความมีกัลยาณมิตรเป็นจุดเริ่มต้นเข้าสู่มรรค แล้วว่าด้วยโพธิปักขิยธรรม ๓๗ โพชฌงค์ สติปัญญา อินทรีย์ สัมมปปธาน พละ อิทธิบาท รวมทั้งเรื่องที่เกี่ยวข้อง เช่น นิเวศน์สังโยชน์ อริยสังฆาน ตลอดจนองค์คุณของพระโสดาบันและอานิสงส์ของการบรรลุโสดาปัตติผล อธิบายเป็นวาระสำคัญ ๆ จึงเรียกว่า มหาวารวรรค จัดเป็น ๑๒ สังยุต มี ๑,๐๐๘ สูตร

อรรถกถาสังยุตตนิกาย ชื่อสารัตถปกาสินี มี ๓ เล่ม

๑.๒.๔ อังคุตตรนิกาย (อง) ชุมนุมพระสูตรที่เพิ่มจำนวนขึ้นทีละหน่วย ได้แก่ชุมนุมพระสูตรที่จัดรวมเข้าเป็นหมวด ๆ เรียกว่า นิบาต ตามลำดับจำนวนหัวข้อธรรม ๑๑ นิบาต มี ๗,๙๐๒ สูตร (๙,๕๕๗ สูตร : วิ.อ. ๑/๒๕) มี ๕ เล่ม คือ

เล่มที่ ๒๐ เอกก-ทุก-ติกนิบาต^{๒๕} หมวดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรม ๑ ประการ แบ่งเป็น ๒๐ วรรค รวม ๖๑๙ สูตร จำแนกตามหัวข้อธรรม เช่น ธรรมเอกที่ฝีกอบรมแล้วเหมาะแก่การใช้งาน ได้แก่ จิต, องค์คุณภายในอันเอกที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ยิ่งใหญ่ ได้แก่ ความไม่ประมาท ฯลฯ รวมทั้งเรื่องเอตทัคคะด้วย หมวดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรม ๒ ประการ แบ่งเป็น ๓ ปิณณาสก์ ๔ เปยยาล รวม ๗๕๐ สูตร จำแนกตามหัวข้อธรรม เช่น สุข ๒, คนพาล ๒, บัณทิต ๒, ปฏิสันถาร ๒ เป็นต้น และหมวดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรม ๓ ประการ แบ่งเป็น ๕ ปิณณาสก์ ๒ เปยยาล รวม ๓๕๓ สูตร จำแนก

๖ คัมภีร์ คือ ๑) กัจจายนคัมภีระ ๒) มหานิรุตติคัมภีระ ๓) จุฬนิรุตติคัมภีระ ๔) เนตติคัมภีระ ๕) เปฏุโกปเทศคัมภีระ
๖) วัณณนิตคัมภีระ

^{๒๑} คำย่อว่า ส.นิ.

^{๒๒} คำย่อว่า ส.ข.

^{๒๓} คำย่อว่า ส.สพ.

^{๒๔} คำย่อว่า ส.มหา.

^{๒๕} คำย่อว่า อง.เอกก., อง.ทุก., อง.ติก.

ตามหัวข้อธรรม เช่น มารดาบิดามีฐานนระต่อบุตร ๓ , ความเมา ๓, อธิปไตย ๓, ลิกขา ๓ เป็นต้น รวมทั้ง ๓ นิบาต (เอก-ทุก-ติก) มีพระสูตรทั้งหมด ๑๗๒๒ สูตร

เล่มที่ ๒๑ จตุกนิบาต^{๒๖} หมวดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมพระสูตรละจำนวน ๔ ประการ แบ่งเป็น ๕ ปัณณาสก์ ๒๗ วรรค กับ ๑ หัวข้อเปยยาล รวม ๗๘๒ สูตร จำแนกตามหัวข้อธรรม เช่น อารยธรรม ๔, พุทธบริษัท ๔, ปธาน ๔, อคติ ๔, จักร ๔, สังคหวัตถุ ๔ เป็นต้น

เล่มที่ ๒๒ ปัญจก-ฉักกนิบาต^{๒๗} หมวดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรม ๕ ประการ แบ่งเป็น ๕ ปัณณาสก์ ๒๖ วรรค กับ ๓ หัวข้อเปยยาล รวม ๑,๑๕๒ สูตร จำแนกตามหัวข้อธรรม เช่น พละ ๕, นิรณ ๕, อภินหัจจเวกขณ ๕, นักรบ ๕ เป็นต้น และหมวดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรม ๖ ประการ แบ่งเป็น ๒ ปัณณาสก์ ๑๒ วรรค กับ ๑ หัวข้อเปยยาล รวม ๖๓๙ สูตร จำแนกตามหัวข้อธรรม เช่น สาราณียธรรม ๖, อนุตตรีย ๖, การาวตา ๖, อภัพพฐาน ๖ เป็นต้น รวมทั้ง ๒ นิบาต (ปัญจก-ฉักก) มีพระสูตรทั้งหมด ๑,๗๙๑ สูตร

เล่มที่ ๒๓ สัตตก-อัญญก-นวกนิบาต^{๒๘} หมวดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรม ๗ ประการ แบ่งเป็น ๑ ปัณณาสก์ ๑๐ วรรค กับ ๑ หัวข้อเปยยาล รวม ๑,๑๓๒ สูตร จำแนกตามหัวข้อธรรม เช่น อริยทรัพย์ ๗, อนุสัย ๗, อปริหานิยธรรม ๗, สปัปฺริสธรรม ๗ เป็นต้น และหมวดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรม ๘ ประการ แบ่งเป็น ๒ ปัณณาสก์ ๑๐ วรรค กับ ๑ หัวข้อเปยยาล รวม ๖๒๖ สูตร จำแนกตามหัวข้อธรรม เช่น กุสึตวัตถุ ๘ ทานวัตถุ ๘ บุคคล ๘ เป็นต้น และหมวดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรม ๙ ประการ แบ่งเป็น ๒ ปัณณาสก์ ๙ วรรค กับ ๑ หัวข้อเปยยาล รวม ๔๓๒ สูตร จำแนกตามหัวข้อธรรม เช่น สัตตาวาส ๙ อาฆาตวัตถุ ๙ เป็นต้น รวมทั้ง ๓ นิบาต (สัตตก-อัญญก-นวก) มีพระสูตรทั้งหมด ๒,๑๙๐ สูตร

เล่มที่ ๒๔ ทสก-เอกาทสกนิบาต^{๒๙} หมวดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรม ๑๐ ประการ แบ่งเป็น ๕ ปัณณาสก์ ๒๒ วรรค กับ ๑ หัวข้อเปยยาล รวม ๗๔๖ สูตร จำแนกตามหัวข้อธรรม เช่น กถาวัตถุ ๑๐ ธรรมของสัตบุรุษ ๑๐ อุกุศลธรรม ๑๐ เป็นต้น และหมวดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรม ๑๑ ประการ แบ่งเป็น ๓ วรรค กับ ๑ หัวข้อเปยยาล รวม ๖๓๑ สูตร จำแนกตามหัวข้อธรรม เช่น ความพินาศ ๑๑ อานิสงส์ของเมตตา ๑๑ เป็นต้น รวมทั้ง ๒ นิบาต (ทสก-เอกาทสก) มีพระสูตรทั้งหมด ๑,๔๑๗ สูตร

อรรถกถาอังคุตตรนิกาย ชื่อมนโรปฐพี มี ๓ เล่ม

๑.๒.๕ ขุททกนิกาย (ขุ) ชุมนุมพระสูตรคาถาภาษิต คำอธิบายและเรื่องราวเบ็ดเตล็ด จัดเป็นคัมภีร์ปลีกย่อย ๑๕ คัมภีร์ มี ๙ เล่ม คือ

^{๒๖} คำย่อว่า อง.จตุกก.

^{๒๗} คำย่อว่า อง.ปัญจก., อง.ฉก.

^{๒๘} คำย่อว่า อง.สัตตก., อง.อัญญก., อง.นวก.

^{๒๙} คำย่อว่า อง.ทสก., อง.เอกาทสก.

เล่มที่ ๒๕ ขุททกปาฐะ ธรรมบท อุทาน อิติวุตตกะ สุตตนิปาต^{๓๐} (รวมคัมภีร์ ๕ คัมภีร์) คือ

๑) ขุททกปาฐะ : บทสวดย่อย ๆ หรือบทสวดสั้น ๆ แต่ละบทเป็นธรรมเบื้องต้นแห่งการเข้าถึงธรรมชั้นสูงขึ้นไป หรือเป็นธรรมที่เป็นไปเพื่อความเจริญโดยส่วนเดียว แบ่งเป็น ๙ บท เช่น สรณคมน์ มงคลสูตร รตนสูตร กรณียเมตตสูตร เป็นต้น

๒) ธรรมบท : หมวดพระสูตรที่ว่าด้วยบทแห่งธรรม หรือธรรมที่ตรัสไว้เป็นบท แบ่งเป็น ๒๖ วรรค ๔๒๓ บท (คาถา) ๓๐๕ เรื่อง

๓) อุทาน : หมวดพระสูตรที่มีคำเปล่งด้วยความเบิกบานใจ แบ่งเป็น ๘ วรรค ๘๐ สูตร คือ วรรคละ ๑๐ สูตร มีอุทานคาถารวม ๙๕ คาถา

๔) อิติวุตตกะ : หมวดพระสูตรที่ไม่ขึ้นต้นด้วย เอวมเม สุตฺ แต่ขึ้นต้นว่า “วุตฺตํ เหนฺติ ภควตา” โดยท่านอุชุตตราพุทธสาวิกานำมาแสดงให้พุทธบริษัทฟัง แบ่งเป็น ๔ นิบาต ๑๑๒ สูตร พระสูตรสำคัญ ๆ เช่น เมตตสูตร ปุณฺณกิริยาวัตถุสูตร เป็นต้น

๕) สุตตนิปาต : หมวดพระสูตรที่มีเนื้อหาสาระเป็นประเภทร้อยกรองล้วน (คาถา) เป็นส่วนมาก มี ๕ วรรค ๗๐ สูตร ๑,๑๕๖ คาถา พระสูตรสำคัญ เช่น ชัคคิวิสาณสูตร กสิการทวาขสูตร อาฬวกสูตร โสฬสปัญหา เป็นต้น

เล่มที่ ๒๖ วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เถรคาถา เถรีคาถา^{๓๑} (รวมคัมภีร์ย่อยที่เป็นคาถาล้วน ๔ คัมภีร์) คือ

๑) วิมานวัตถุ : เรื่องความเป็นมาของวิมานและเจ้าของวิมานต่าง ๆ ของเทพบุตรและเทพธิดา แบ่งเป็น ๒ วิมาน คือ ๑. อิตถิวิมาน ๔ วรรค มี ๕๐ เรื่อง ๒. ปุริสวิมาน ๓ วรรค มี ๓๕ เรื่อง รวมทั้ง ๒ วิมาน (อิตถิวิมานกับปุริสวิมาน) มีทั้งหมด ๘๕ เรื่อง

๒) เปตวัตถุ : เรื่องของเปรตที่เสวยผลแห่งกรรมต่าง ๆ แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ คือ (๑) เรื่องของเปรตผู้ชาย เรียกว่า เปตวัตถุ ๓๘ เรื่อง (๒) เรื่องของเปรตผู้หญิง เรียกว่า เปตวัตถุ ๑๓ เรื่อง รวมทั้ง ๒ วัตถุ (เปตวัตถุ-เปตวัตถุ) มีทั้งหมด ๕๑ เรื่อง

๓) เถรคาถา : คาถาที่พระเถระทั้งหลายกล่าวไว้ ที่มีชื่อปรากฏ จำนวน ๒๖๔ องค์ หรือ ๒๖๔ เรื่อง แบ่งเป็น ๒๒ นิบาต รวม ๑,๓๖๐ คาถา มีพระสุกฺติเถระเป็นต้น

๔) เถรีคาถา : คาถาที่พระเถรีทั้งหลายกล่าวไว้ ที่มีชื่อปรากฏ จำนวน ๗๓ องค์ หรือ ๗๓ เรื่อง แบ่งเป็น ๖ นิบาต รวม ๕๒๖ คาถา มีพระอัญญาเถรีเป็นต้น

เล่มที่ ๒๗ ขาดก ภาค ๑^{๓๒} รวมคาถาแสดงคติธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสเมื่อครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติ และมีคาถาภาษิตของผู้อื่นปนอยู่บ้าง ภาคแรก ตั้งแต่เรื่องที่มี คาถาเดียว (เอก

^{๓๐} คำย่อว่า ขุ.ข., ขุ.ธ., ขุ.อ., ขุ.อิตติ., ขุ.สุ.

^{๓๑} คำย่อว่า ขุ.วิ., ขุ.เปต., ขุ.เถร., ขุ.เถรี.

นิบาต) ถึงเรื่องที่มี ๔๐ คาถา (จัดตาลีสนิบาต) แบ่งเป็น ๑๗ นิบาต รวม ๕๒๕ เรื่อง ชาตกสำคัญ เช่น
อปินณกชาตก วัณฺณปถชาตก เสรีวณฺณชาตก จูฬเสฏฺฐิชาตก เทวธัมมชาตก เป็นต้น

เล่มที่ ๒๘ ชาตก ภาค ๒^{๓๒} รวมคาถาอย่างในภาค ๑ นั้นเพิ่มอีก แต่เป็นเรื่องอย่างยาว
ตั้งแต่เรื่องมี ๕๐ คาถา (ปัญญาสนิบาต) ถึงเรื่องมีคาถามากมายตั้งแต่ ๑๐๐ คาถาขึ้นไป (มหานิบาต)
แบ่งเป็น ๕ นิบาต รวม ๒๒ เรื่อง ชาตกสำคัญ เช่น เตมียชาตก มหาชนกชาตก สุวณฺณสามชาตก
เนมิราชชาตก มโหสถชาตก เวสสันดรชาตก เป็นต้น รวมชาตก ๒ ภาค มีชาตกทั้งหมด ๕๔๗ เรื่อง

เล่มที่ ๒๙ มหานิทเทศ^{๓๓} ว่าด้วยการอธิบายขยายความพระพุทธรวณะในพระสูตร ๑๖ สูตร
แห่งอัฐกัฏฐกวรรคแห่งสุดตนิบาต ขุททกนิกาย (พระไตรปิฎกเล่ม ๒๕) ให้มีความหมายกว้างขวางพิสดาร
จัดเป็นคัมภีร์ที่มีลักษณะเดียวกันกับอรรถกถา (นับว่าเป็นต้นแบบอรรถกถาในยุคต่อมา) ด้วยวิธีการ
ยกเอาพระพุทธรวณะมาตั้ง แล้วอธิบายขยายความแต่ละศัพท์ แต่ละบท แต่ละบาทด้วยวิธีการอธิบาย
๙ แบบ มี ๑๖ นิทเทศ เช่น กามสุดตนิทเทศ คุหฺนุสฺสุตตนิทเทศ เป็นต้น

เล่มที่ ๓๐ จุฬนิทเทศ^{๓๔} ว่าด้วยการอธิบายขยายความพระพุทธรวณะในพระสูตร ๑๖ สูตรที่
เป็นโสฬสปัญหาแห่งปารายนวรรค ในสุดตนิบาต และชัคควิสานสูตรในอรรถกัฏฐกวรรคแห่งสุดตนิบาต รวม
๑๗ สูตร ให้มีความหมายกว้างขวางพิสดารเหมือนมหานิทเทศ แต่มีเนื้อหาสำคัญน้อยกว่าพระสูตร ๑๖
สูตรในอัฐกัฏฐกวรรค จัดเป็นคัมภีร์ที่มีลักษณะเดียวกันกับอรรถกถา นับว่าเป็นต้นแบบอรรถกถาในยุค
ต่อมา ด้วยวิธีการยกเอาพระพุทธรวณะมาตั้ง แล้วอธิบายขยายความแต่ละศัพท์ แต่ละบท แต่ละบาท
ด้วยวิธีการอธิบาย ๙ แบบ จำแนกเป็น ๘ หัวข้อ เช่น วัตถุคาถา มาณวปัญหา ปารายนัตถุติคาถา
มาณวปัญหานิทเทศ ชัคควิสานสุดตนิทเทศ เป็นต้น (คัมภีร์นิทเทศ ว่าด้วยการอธิบายขยายความพระ
สูตรในวรรค ๒ วรรค คือ อัฐกัฏฐกวรรคและปารายนวรรค วรรคละ ๑๖ สูตร และชัคควิสานสูตร อีก ๑
สูตร รวมทั้งหมด ๓๓ สูตร)

เล่มที่ ๓๑ ปฏิสัมภิทามรรค^{๓๕} ภาชิตของพระสารีบุตรเถระอธิบายข้อธรรมที่ลึกลับซึ่งต่าง ๆ
เช่น เรื่องญาณ ทิฏฐิ อานาปานัสสติ อินทรีย์ วิโมกข์ เป็นต้น อย่างพิสดาร เป็นทางแห่งปัญญา
แตกฉาน ลักษณะการอธิบายจัดว่าเป็นแนวอภิธรรมและถือว่าเป็นคัมภีร์ทางกัมมัฏฐานเล่มแรกของ
พระพุทธศาสนา แบ่งเป็น ๓ วรรค ๆ ละ ๑๐ กถา รวม ๓๐ กถา

^{๓๒} คำย่อว่า ขุ.ชา. ๑

^{๓๓} คำย่อว่า ขุ.ชา. ๒

^{๓๔} คำย่อว่า ขุ.ม.

^{๓๕} คำย่อว่า ขุ.จ.

^{๓๖} คำย่อว่า ขุ.ป.

เล่มที่ ๓๒ อปทาน ภาค ๑^{๓๗} บทประพันธ์ร้อยกรอง (คาถา) แสดงประวัติพระอรหันต์ โดยเฉพาะในอดีตชาติ เริ่มด้วยพุทธอปทาน พระประวัติของพระพุทธเจ้า ๑ เรื่อง ปัจเจกพุทธอปทาน พระประวัติของพระปัจเจกพุทธเจ้า ๔๑ เรื่อง และเถรอปทาน ประวัติของพระอรหันตเถระ เริ่มแต่ พระสารีบุตร พระมหาโมคคัลลานะ พระมหากัสสปะ พระอนูรุท พระอานนท์ เป็นต้น ต่อเรื่อยไปจนจบภาค ๑ รวมประวัติพระอรหันตเถระ ๔๑๐ เรื่อง

เล่มที่ ๓๓ อปทาน ภาค ๒^{๓๘} คาถาประพันธ์แสดงอดีตประวัติพระอรหันตเถระอีก ๑๕๑ รูป (รวมประวัติของพระอรหันตเถระ ในอปทาน ภาค ๑ และ ภาค ๒ ทั้งสิ้น ๕๖๑ รูป) ต่อนั้นเป็นเถรีอปทานแสดงเรื่องราวประวัติพระอรหันตเถรี ๔๐ เรื่อง เช่น พระมหาปชาบดีโคตมีเถรี พระเขมาเถรี พระอุบลวรรณาเถรี พระภูษาจาราเถรี พระยโสธราเถรี เป็นต้น รวมทั้ง ๒ ภาค เป็น ๖๔๓ เรื่อง เมื่อจบอปทานแล้ว ท้ายเล่ม ๓๓ จึงเพิ่มอีก ๒ คัมภีร์ คือ

๑) พุทธวงศ์ : ว่าด้วยคาถาประพันธ์แสดงเรื่องราวประวัติของพระพุทธเจ้าในอดีต ๒๔ พระองค์ที่พระพุทธเจ้าพระองค์ปัจจุบันเคยได้ทรงเฝ้าและได้รับพยากรณ์ จนถึงประวัติของพระองค์เอง รวมเป็นพระพุทธเจ้า ๒๕ พระองค์ เนื้อหาคัมภีร์พุทธวงศ์ มี ๑,๔๕๙ คาถา

๒) จริยาปิฎก : ว่าด้วยพุทธจริยาสั้นๆ ที่เกี่ยวกับการบำเพ็ญบารมีในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า รวม ๓๕ เรื่อง ที่มีแล้วในชาดก แต่เล่าด้วยคาถาประพันธ์ใหม่ ซึ่งตัวอย่างการบำเพ็ญบารมี คือ พุทธจริยาที่เกี่ยวกับการบำเพ็ญทานบารมี ๑๐ เรื่อง ศีลบารมี ๑๐ เรื่อง เนกขัมมบารมี ๕ เรื่อง สัจจบารมี ๖ เรื่อง อธิษฐานบารมี ๑ เรื่อง เมตตาบารมี ๒ เรื่อง อุเบกขาบารมี ๑ เรื่อง

อรรถกถาขุททกปาฐะ ชื่อ **ปรมัตถโชติกา** มี ๑ เล่ม

สูตรนินบาต ชื่อ **ปรมัตถโชติกา** มี ๒ เล่ม

อรรถกถาธรรมบท ชื่อ **ธัมมปัทฏฐกกา** มี ๒ เล่ม

อรรถกถาอุทาน ชื่อ **ปรมัตถทีปนี** มี ๑ เล่ม

อรรถกถาอิติวุตตะกะ ชื่อ **ปรมัตถทีปนี** มี ๑ เล่ม

อรรถกถาวิมานวัตถุ ชื่อ **ปรมัตถทีปนี** มี ๑ เล่ม

อรรถกถาเปตวัตถุ ชื่อ **ปรมัตถทีปนี** มี ๑ เล่ม

อรรถกถาเถรคาถา ชื่อ **ปรมัตถทีปนี** มี ๒ เล่ม

อรรถกถาเถรีคาถา ชื่อ **ปรมัตถทีปนี** มี ๑ เล่ม

อรรถกถาชาดก ชื่อ **ชาตักฎฐกกา** มี ๑๐ เล่ม

อรรถกถามหานิทเทส ชื่อ **สัทธัมมปัชโชติกา** มี ๑ เล่ม

^{๓๗} คำย่อว่า พุ.อป. ๑

^{๓๘} คำย่อว่า พุ.อป. ๒., พุ.พุทธ., พุ.จริยา.

อรรถกถาจุฬินทเทศ ชื่อสัทธัมมปัชโชติกามี ๑ เล่ม
 อรรถกถาปฏิสัมภิทามรรค ชื่อสัทธัมมปกาสินี มี ๒ เล่ม
 อรรถกถาอปทาน ชื่อวิสุทธิชนวิลาสินี มี ๒ เล่ม
 อรรถกถापุทธวงศ์ ชื่อมรุตถวิลาสินี มี ๑ เล่ม
 จริยาปิฎกชื่อปรมัตถทีปนี มี ๑ เล่ม

๑.๓ พระอภิธรรมปิฎก

พระอภิธรรมปิฎก ประมวลพุทธพจน์หมวดพระอภิธรรมว่าด้วยเรื่องจิต เจตสิก รูป นิพพาน และบัญญัติ ซึ่งเป็นธรรมอันยิ่ง ธรรมอันพิเศษ ธรรมอันละเอียดลุ่มลึกและประเสริฐยิ่งกว่าธรรมทั้งปวงที่จะยังสัตว์ให้ไปสู่สวรรค์และนิพพาน เหมือนฉัตรอันยิ่งใหญ่ที่ประเสริฐกว่าฉัตรทั้งหลาย เพราะมิได้กล่าวถึงสัตว์ บุคคล สถานที่และเหตุการณ์ต่าง ๆ เข้ามาประกอบแต่อย่างใดทั้งสิ้น นับเป็นเรื่องของวิชาการทางพระพุทธศาสนาล้วน ๆ จัดเป็นหมวดธรรมได้ ๔๒,๐๐๐ พระธรรมชั้นตรี มี ๗ คัมภีร์ คือ ๑. ธัมมสังคณี ๒. วิภังค์ ๓. ธาตุกถา ๔. บุคคลบัญญัติ ๕. กถาวัตถุ ๖. ยมก ๗. ปฎิฐาน เรียกว่า ส วิ ธา ปุ ก ย ป มี ๑๒ เล่ม ดังนี้

๑.๓.๑ ธัมมสังคณี (ส) เป็นคัมภีร์รวบรวมปรมัตถธรรมทั้งหมดไว้เป็นหมวดหมู่ มี ๑ เล่ม คือ

เล่มที่ ๓๔ ธัมมสังคณี^{๓๙} ว่าด้วยการแสดงหัวข้อธรรมหรือเนื้อหาหลักของพระอภิธรรมปิฎก ที่เรียกว่า มาติกา ไว้เป็นเบื้องต้น จากนั้นจึงนำไปแสดงขยายออกไปเป็น ๔ กัณฑ์ คือ จิตตูปบาท กัณฑ์ รูปกัณฑ์ นิกเขปกัณฑ์ และอัฐฐกถากัณฑ์ตามลำดับ ส่วนใหญ่ต้นเล่มแสดงมาติกา (แม่บท) มีทั้งชุด ๓ และชุด ๒ เช่น ชุด ๓ เช่น จัดทุกสิ่งทุกอย่างประดามีเป็นกุศลธรรม อกุศลธรรม อภัยกถุธรรม ชุดหนึ่ง เป็นอดีตธรรม อนาคตธรรม ปัจจุบันธรรม ชุดหนึ่ง ฯลฯ และชุด ๒ เช่น จัดทุกสิ่งทุกอย่างอย่างเป็นสังขตธรรม อสังขตธรรม ชุดหนึ่ง โลกียธรรม โลกุตตรธรรม ชุดหนึ่ง เป็นต้น รวมทั้งหมดมี ๑๖๔ มาติกา แบ่งเป็น อภิธรรมมาติกา ๑๒๒ มาติกา สุตตันตมาติกา ๔๒ มาติกา ท้ายเล่มมีอีก ๒ กัณฑ์ แต่ละกัณฑ์แสดงคำอธิบายย่อหรือคำจำกัดความข้อธรรมทั้งหลายในมาติกาที่กล่าวถึงข้างต้นจนครบ ๑๖๔ มาติกา ได้คำจำกัดความข้อธรรมใน ๒ บท ต่างแนวกันเป็น ๒ แบบ แต่บทท้ายจำกัดความไว้เพียง ๑๒๒ มาติกา

๑.๓.๒ วิภังค์ (วิ) เป็นคัมภีร์แจกหรือกระจายปรมัตถธรรมออกเป็นส่วน ๆ มี ๑ เล่ม คือ

เล่มที่ ๓๕ วิภังค์^{๔๐} ว่าด้วยการแจกหรือกระจายปรมัตถธรรมออกเป็นส่วน ๆ ยกหลักธรรมสำคัญ ๆ ขึ้นมาแจกแจงแยกแยะอธิบายกระจายออกให้เห็นทุกแง่ และวินิจฉัยจนชัดเจนจบไปเป็น

^{๓๙} คำย่อว่า อภิ.สง.

^{๔๐} คำย่อว่า อภิ.วิ.

เรื่อง ๆ อธิบายเรื่องใด ก็เรียกว่าวิภังค์ของเรื่องนั้น ๆ รวมอธิบายทั้งหมด ๑๘ วิภังค์ เช่น ชั้นวิภังค์ เป็นต้น

๑.๓.๓ ธาตุกถา (ธา) : เป็นคัมภีร์ที่จัดปรมาัตถธรรมไว้เป็นพวก ๆ โดยสงเคราะห์ เข้ากันได้ และสงเคราะห์เข้ากันไม่ได้ โดย ชั้นธ आयตนะ และธาตุ เป็นต้น

๑.๓.๔ บุคคลบัญญัติ (ปุ) : เป็นคัมภีร์ที่แสดงพระอภิธรรมโดยบัญญัติ โดยยกบุคคลขึ้น แสดงมากกว่าสิ่งอื่น ท่านรวมคัมภีร์ธาตุกถาและบุคคลบัญญัติไว้เป็นเล่มเดียวกัน มี ๑ เล่ม คือ

เล่มที่ ๓๖ ธาตุกถา-บุคคลบัญญัติ^{๔๑} ว่าด้วยการนำข้อธรรมในมาติกาทั้งหลายและข้อธรรมอื่น ๆ อีก ๓๗๑ บท (อัพภันตรมาติกา ๑๐๕ บท และพาหิรมาติกา ๒๖๖ บท) มาจัดเข้าในชั้นธ आयตนะ ๑๒ และธาตุ ๑๘ ด้วยวิธีการ ๑๔ วิธีว่า มาติกาบทใด สงเคราะห์เข้าได้หรือไม่ได้ในหมวดธรรมใดบ้าง และบัญญัติเรียกสภาวะธรรมต่าง ๆ ตามหัวข้อบัญญัติ ๖ ประการ มีชั้นธบัญญัติ आयตนบัญญัติ ธาตุบัญญัติ เป็นต้น เช่น ถ้ามว่า การบัญญัติสภาวะธรรมที่เป็นหมวดหมู่กันว่า เป็นชั้นธ มีเท่าไร ตอบว่า ชั้นธบัญญัติมี ๕ ประการ คือ รูปชั้นธ เวทนาชั้นธ สัญญาชั้นธ สังขารชั้นธ วิญญาณชั้นธ เป็นต้น รวมบุคคลที่แสดงไว้ในภาคอุทเทสและนิทเทส จำนวน ๓๖๕ จำพวก รวมถึงการบัญญัติความหมายของชื่อที่ใช้เรียกบุคคลต่าง ๆ ตามคุณธรรมด้วย

๑.๓.๕ กถาวัตถุ (ก) : เป็นคัมภีร์ที่แสดงพระอภิธรรมขึ้นโต้ตอบ โดยทำนองปุจฉาวิสัชนา เป็นเรื่องต่าง ๆ มี ๑ เล่ม คือ

เล่มที่ ๓๗ กถาวัตถุ^{๔๒} ว่าด้วยข้อธรรมที่พระโมคคัลลิตบตรติสสเถระประธานการสังคายนาครั้งที่ ๓ เรียบเรียงขึ้นเพื่อแก้ความเห็นผิดของนิกายต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนาครั้งนั้น ซึ่งได้แตกแยกกันออกไปแล้วถึง ๑๘ นิกาย เช่น ความเห็นว่า พระอรหันต์เสื่อมจากอรหันตผลได้ เป็นพระอรหันต์พร้อมกับการเกิดได้ ทุกอย่างเกิดจากกรรม เป็นต้น ประพันธ์เป็นคำปุจฉาวิสัชนา มีทั้งหมด ๑,๐๐๐ สุตระ แบ่งเป็นสกาวาหะ ๕๐๐ สุตระ ปรวาทะ ๕๐๐ สุตระ รวม ๒๒๖ กถา

๑.๓.๖ ยมก (ย) : เป็นคัมภีร์ที่ยกปรมาัตถธรรมขึ้นแสดงเป็นคู่ ๆ มีอนุโลมปุจฉาและปฏิโลมปุจฉาเป็นต้น มี ๒ เล่ม คือ

เล่มที่ ๓๘ ยมก ภาค ๑^{๔๓} ว่าด้วยการอธิบายหลักธรรมสำคัญให้เห็นความหมายและขอบเขตอย่างชัดเจน และทดสอบความรู้อย่างลึกซึ้ง ด้วยวิธีตั้งคำถามย้อนกันเป็นคู่ ๆ เช่นถามว่า ธรรมทั้งปวงที่เป็นกุศล เป็นกุศลมูล หรือว่าธรรมทั้งปวงที่เป็นกุศลมูล เป็นกุศล, รูปทั้งหมด เป็นรูปชั้นธ หรือว่ารูปชั้นธทั้งหมด เป็นรูป, ทุกข์ทั้งหมด เป็นทุกข์สังขัจ หรือว่าทุกข์สังขัจทั้งหมด เป็นทุกข์ เป็นต้น หลักธรรม

^{๔๑} คำย่อว่า อภิ.ธา., อภิ.ปุ.

^{๔๒} คำย่อว่า อภิ.ก.

^{๔๓} คำย่อว่า อภิ.ย. ๑

ที่นำมาอธิบายในเล่มนี้มี ๗ เรื่อง คือ มูล ชันธ์ आयตนะ ธาตุ สัจจะ สังขาร อนุสัย ถามตอบอธิบาย เรื่องใด ก็เรียกว่าย่อของเรื่องนั้น ๆ เช่น มูลยมก ชันธยมก เป็นต้น รวมเป็น ๗ ยมก

เล่ม ๓๙ ยมก ภาค ๒^{๔๔} ว่าด้วยการอธิบายหลักธรรมสำคัญให้เห็นความหมายและขอบเขต อย่างชัดเจน และทดสอบความรู้อย่างลึกซึ้ง ด้วยวิธีตั้งคำถามย้อนกันเป็นคู่ ๆ ต่อจากภาค ๑ อีก ๓ เรื่อง คือ จิต ธรรม และอินทรีย์ ถามตอบอธิบายเรื่องใด ก็เรียกว่าย่อของเรื่องนั้น ๆ เรียกว่า จิตตยมก ธรรมยมก (กุศล-อกุศล-อัพยากรธรรม) อินทรียมก เป็น ๓ ยมก รวม ๒ ภาค มี ๑๐ ยมก

๑.๓.๗ ปฏฐาน (ป) : เป็นคัมภีร์แสดงปรมาัตถธรรมแผ่กว้างขวางพิสดาร แจกไปตามปัจจัย ๒๔ มีเหตุปัจจัย อาร์มมณปัจจัย เป็นต้น เป็นการแสดงความสัมพันธ์อิงอาศัยเป็นปัจจัยแก่กันแห่งธรรมทั้งหลายในแง่ด้านต่าง ๆ ธรรมที่นำมาอธิบายก็คือข้อธรรมที่มีในมาติกาที่กล่าวไว้แล้วในต้น คัมภีร์ธรรมสังคณีนั่นเอง แต่อธิบายเฉพาะ ๑๒๒ มาติกาแรกที่เรียกว่า อภิธรรมมาติกา แบ่งเป็น ๒๔ ปฏฐาน มี ๕ เล่ม คือ

เล่ม ๔๐ ปฏฐาน ภาค ๑^{๔๕} ว่าด้วยอาร์มมณภา คือ ปัจจัยทุเทศ การแสดงปัจจัย ๒๔ ชนิด โดยสังเขป และปัจจัยนิเทศ การจำแนกปัจจัย ๒๔ ชนิดโดยพิสดาร เป็นการปูพื้นฐานในเบื้องต้น แล้วเข้าสู่เนื้อหา คือ อนุโลมติกปฏฐานตอนต้น แบ่งเป็น ๕ ดิกะ คือ ลำดับที่ ๑ กุสลติกะ จนถึงลำดับที่ ๕ สังกิลิภูตติกะ เช่น สภาวะธรรมที่เป็นกุศลอาศัยสภาวะธรรมที่เป็นกุศลพียงเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้บังใหม่ เป็นต้น

เล่มที่ ๔๑ ปฏฐาน ภาค ๒^{๔๖} ว่าด้วยอนุโลมติกปฏฐานตอนปลาย ต่อจากภาค ๑ อธิบาย ความเป็นปัจจัยแก่กันแห่งธรรมทั้งหลายที่เหลือในติกมาติกา เหมือนอนุโลมติกปฏฐานตอนต้น จำนวน ๑๗ ดิกะ คือตั้งแต่ลำดับที่ ๖ วิตักกติกะ จนถึงลำดับที่ ๒๒ สนิทสสนสัปปุฆิตติกะ คัมภีร์ ปฏฐานภาค ๑ และปฏฐานภาค ๒ นี้ จัดเป็นปฏฐานที่ ๑ เรียกชื่อว่า ธัมมานุโลมติกปฏฐาน^{๔๗}

เล่มที่ ๔๒ ปฏฐาน ภาค ๓^{๔๘} ว่าด้วยอนุโลมทุกปฏฐานตอนต้น อธิบายความเป็นปัจจัยแก่กันแห่งธรรมทั้งหลาย ในทุกมาติกาจำนวน ๕๔ ทูกะ ตั้งแต่ลำดับที่ ๑ เหตุทุกะจนถึงลำดับที่ ๕๔

^{๔๔} คำย่อว่า อภิ.ย. ๒

^{๔๕} อภิ.ป. ๑

^{๔๖} คำย่อว่า อภิ.ป. ๒

^{๔๗} เล่มที่ ๔๐ - ๔๑ นี้ จัดเป็นปฏฐานที่ ๑ เรียกว่า ธัมมานุโลมติกปฏฐาน อธิบายความเป็นปัจจัยแก่กันแห่งหมวดธรรมแม่บทหมวดละ ๓ ข้อที่เรียกว่า ติกมาติกา จำนวน ๒๒ ดิกะ มีกุสลติกะเป็นติกะแรก สนิทสสนสัปปุฆิตติกะ เป็นติกะสุดท้าย ซึ่งดำเนินไปตามวาระต่างๆ ๗ วาระ มีปฏิจวารเป็นวาระแรก ตามอำนาจของปัจจัยแต่ละชนิดทั้ง ๒๔ ชนิด มีเหตุปัจจัยเป็นปัจจัยแรก เช่น กุสล ธมมัม ปฏิจจ กุสล ธมโม อุปปชชติ เหตุปัจจยา : สภาวะธรรมที่เป็นกุศลอาศัยสภาวะธรรมที่เป็นกุศลเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย เป็นต้น

^{๔๘} คำย่อว่า อภิ.ป. ๓

ปรามาสวิปยุตตปรามัญฐุทกะ เช่น โลกียธรรมเป็นปัจจัยแก่โลกียธรรมโดยอาร์มณปัจจัย อย่างไรก็ตาม เป็นต้น

เล่มที่ ๔๓ ปฏฐาน ภาค ๔^{๔๙} ว่าด้วยอนุโลมทุกปฏฐานตอนปลาย อธิบายความเป็นปัจจัยแก่กันแห่งธรรมทั้งหลาย ในทุกมาติกาที่เหลือ จำนวน ๔๖ ทูกะ ตั้งแต่ลำดับที่ ๕๕ สารัมมณทูกะจนถึงลำดับที่ ๑๐๐ สรณทูกะ ต่อจากภาค ๓ จนจบ ปฏฐานภาค ๓ และปฏฐานภาค ๔ นี้ จัดเป็นปฏฐานที่ ๒ เรียกชื่อว่า อัมมานุโลมทุกปฏฐาน^{๕๐}

เล่มที่ ๔๔ ปฏฐาน ภาค ๕^{๕๑} ว่าด้วยปฏฐานที่ ๓ - ๖ เกิดจากการนำปฏฐานที่ ๑ (อัมมานุโลมติกปฏฐาน) กับที่ ๒ (อัมมานุโลมทุกปฏฐาน) มาแสดงร่วมกันแบบสลับไปมาและแสดงร่วมกันเอง เป็นปฏฐานที่ ๓ (อัมมานุโลมทุกติกปฏฐาน) ปฏฐานที่ ๔ (อัมมานุโลมติกทุกปฏฐาน) ปฏฐานที่ ๕ อัมมานุโลมติกติกปฏฐาน และปฏฐานที่ ๖ (อัมมานุโลมทุกทุกปฏฐาน) ทั้ง ๖ ปฏฐาน(ปฏฐานที่ ๑-๖) นี้เรียกว่า อนุโลม নয় คือ นัยที่ไม่มีการปฏิเสธ

เล่มที่ ๔๕ ปฏฐาน ภาค ๖^{๕๒} ว่าด้วยปฏฐานที่ ๗ - ๒๔ ว่าด้วยการอธิบายความเป็นปัจจัยโดยนัยปฏิเสธที่เรียกว่า ปัจจนี้นัย ๖ ปฏฐาน อธิบายความเป็นปัจจัยโดยการนำฝ่ายปัจจนี้นัยมาผสมกับฝ่ายอนุโลม ๖ ปฏฐาน และนำฝ่ายอนุโลม ๖ มาผสมกับฝ่ายปัจจนี้นัย อีก ๖ ปฏฐาน รวม ๑๘ ปฏฐาน โดยแบ่ง ๓ ชุด คือ

ชุดที่ ๑ ว่าด้วยปฏฐานที่ ๗ - ๑๒ : ปฏฐานที่ ๗ (อัมมปัจจนีติกปฏฐาน) ปฏฐานที่ ๘ (อัมมปัจจนีทุกปฏฐาน) ปฏฐานที่ ๙ (อัมมปัจจนีทุกติกปฏฐาน) ปฏฐานที่ ๑๐ (อัมมปัจจนีติกทุกปฏฐาน) ปฏฐานที่ ๑๑ (อัมมปัจจนีติกติกปฏฐาน) ปฏฐานที่ ๑๒ (อัมมปัจจนีทุกทุกปฏฐาน) ทั้ง ๖ ปฏฐาน (ปฏฐานที่ ๗ - ๑๒) นี้เรียกว่า ปัจจนี้นัย คือ นัยที่มีการปฏิเสธทั้งกัมมบทและกัตตูปาท เช่น นกสลิ รมมิ ปฏิจจ นกสลิโล รมโม อุปปชชติ เหตุปัจจยา : สภาวะธรรมที่ไม่เป็นกุตลอาศัยสภาวะธรรมที่ไม่เป็นกุตลเกิด ขึ้นเพราะเหตุปัจจัย

ชุดที่ ๒ ว่าด้วยปฏฐานที่ ๑๒ - ๑๘ : ปฏฐานที่ ๑๓ (อัมมานุโลมปัจจนีติกปฏฐาน) ปฏฐานที่ ๑๔ (อัมมานุโลมปัจจนีทุกปฏฐาน) ปฏฐานที่ ๑๕ (อัมมานุโลมปัจจนีทุกติกปฏฐาน) ปฏฐานที่ ๑๖ (อัมมานุโลมปัจจนีติกทุกปฏฐาน) ปฏฐานที่ ๑๗ (อัมมานุโลมปัจจนีติกติกปฏฐาน) ปฏฐานที่ ๑๘

^{๔๙} คำย่อว่า อภิ.ป. ๔

^{๕๐} เล่ม ๔๒ - ๔๓ นี้ จัดเป็นปฏฐานที่ ๒ เรียกว่า อัมมานุโลมทุกปฏฐาน อธิบายความเป็นปัจจัยแก่กันแห่งหมวดธรรมแม่บทหมวดละ ๒ ชื่อที่เรียกว่า ทุกมาติกา จำนวน ๑๐๐ ทูกะ มีเหตุทูกะ เป็นทูกะแรก สรณทูกะ เป็นทูกะสุดท้าย โดยดำเนินไปตามวาระและปัจจัยเหมือนอัมมานุโลมติกปฏฐาน

^{๕๑} คำย่อว่า อภิ.ป. ๕

^{๕๒} คำย่อว่า อภิ.ป. ๖

(อัมมานุโลมปัจจนียทุกทุกปีฐาน) ทั้ง ๖ ปีฐาน (ปีฐานที่ ๑๓ -๑๘) นี้เกิดจากนำฝ่ายปัจจนียนัยมาผสมกับฝ่ายอนุโลมนัย

ชุดที่ ๓ ว่าด้วยปีฐานที่ ๑๙ - ๒๔ : ปีฐานที่ ๑๙ (อัมมปัจจนียานุโลมติกปีฐาน) ปีฐานที่ ๒๐ (อัมมปัจจนียานุโลมทุกปีฐาน) ปีฐานที่ ๒๑ (อัมมปัจจนียานุโลมติกติกปีฐาน) ปีฐานที่ ๒๒ (อัมมปัจจนียานุโลมติกทุกปีฐาน) ปีฐานที่ ๒๓ (อัมมปัจจนียานุโลมติกติกปีฐาน) ปีฐานที่ ๒๔ (อัมมปัจจนียานุโลมทุกทุกปีฐาน) ทั้ง ๖ ปีฐาน(ปีฐานที่ ๑๙ -๒๔) นี้เกิดจากนำฝ่ายอนุโลมนัยมาผสมกับฝ่ายปัจจนียนัย

คัมภีร์ปีฐานนี้ ท่านอธิบายค่อนข้างละเอียดเฉพาะเล่มต้น ๆ เท่านั้น เล่มหลัง ๆ ท่านแสดงไว้แต่หัวข้อให้ผู้ศึกษานำมาเปรียบเทียบทำความเข้าใจเอง โดยเฉพาะเล่มสุดท้ายคือภาค ๖ แสดงไว้ย่อที่สุด แม้กระนั้นก็ยังเป็นหนังสือถึง ๖ เล่ม หรือ ๓,๓๒๐ หน้า กระดาษพิมพ์ ถ้าอธิบายโดยพิสดารทั้งหมด จะเป็นเล่มหนังสืออีกจำนวนมากหลายเท่าตัว ท่านจึงเรียกปีฐานอีกชื่อหนึ่งว่า “มหาปกรณ์” แปลว่า ตำราใหญ่ ใหญ่ทั้งโดยขนาดและโดยความสำคัญ

อรรถกถา อัมมสังคณี ชื่ออัฐฐาสาลินี มี ๑ เล่ม

อรรถกถา วิภังค์ ชื่อสัมโมหวิโนทนี มี ๑ เล่ม

อรรถกถาธาตุกถา-บุคคลบัญญัติ-กถาวัตถุ-ยมก-ปีฐาน ชื่อปัญจปกรณ์ตถกถา มี ๑ เล่ม

บทที่ ๒ การสังคายนาพระไตรปิฎก

การสังคายนา หมายถึงการร้อยกรองพระธรรมวินัย ให้เป็นหมวดหมู่ คือ การประชุมสงฆ์จัดระเบียบหมวดหมู่พระพุทธรวจนะ แล้วรับทราบในที่ประชุมกันว่า ตกลงกันอย่างนี้ และมีการท่องจำสืบๆ กันต่อมา การสังคายนาในครั้งแรกๆ นั้น บรรารกเหตุความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา ส่วนในการสังคายนาในครั้งหลังๆ ก็เป็นเพียงการจารึกลงในคัมภีร์ใบลาน หรือตรวจทานอักขรวิธีเท่านั้น การสังคายนาในพระพุทธศาสนานั้นมีปรากฏด้วยกันหลายครั้ง และที่ยอมรับกันโดยทั่วไป มี ๓ ครั้งในชมพูทวีปหรือประเทศอินเดีย นอกนั้นก็เป็นการสอบทาน ชำระ ตรวจสอบความถูกต้องของในแต่ละประเทศเท่านั้น แบ่งเป็นการสังคายนาในประเทศลังกา ๔ ครั้ง การสังคายนาในประเทศเมียนมาร์ หรือ พม่า ๒ ครั้ง และการสังคายนาในประเทศไทย ๔ ครั้ง

๒.๑ การสังคายนา ๓ ครั้ง ในชมพูทวีปหรืออินเดีย

๑) การสังคายนาครั้งที่ ๑

หลังจากคณะสงฆ์ ๗๐๐,๐๐๐ รูป มีพระมหากัสสปเถระเป็นประธานได้ทำการถวายพระเพลิงพระสรีระขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ประธานสงฆ์คือพระมหากัสสปเถระ ก็ได้ทวนระลึกถึงคำจาบจ้วงของสุภทัตตบรพชิตกล่าวไว้เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จปรินิพพานได้ ๗ วันว่าพอที่เถิด พวกท่านอย่าเศร้าโศก อย่าคร่ำครวญเลย พวกเราอดพ้นดีแล้วจากพระมหาสมณะรูปนั้น ที่คอยจ้ำจี้จ้ำไชพวกเราอยู่ว่า สิ่งนี้ควรแก่พวกเธอ สิ่งนี้ไม่ควรแก่พวกเธอ พวกเราปรารถนาสิ่งใด ก็จะทำสิ่งนั้น ไม่ปรารถนาสิ่งใด ก็จะไม่ทำสิ่งนั้น^{๕๓} ดำริอยู่ว่า การที่พวกภิกษุผู้มีใจบาปเข้าใจว่า ปาพจน์มีพระศาสดาล่วงลับไปแล้ว ได้พวกแล้วพึงทำพระสัทธรรมทำให้อันตรธานไปในกาลไม่นาน นี่เป็นฐานะที่จะมีได้ ที่จริง トラบใดที่พระธรรมวินัยยังดำรงอยู่ トラบนั้น ปาพจน์ก็ยังเชื่อว่ามีพระศาสดายังไม่ล่วงลับไปเสียทีเดียว จากนั้นท่านได้เลือกเอาเฉพาะภิกษุชีณาสพผู้ทรงคุณวิเศษมีผู้ได้วิชา ๓ เป็นต้นผู้ทรงพระไตรปิฎก และแตกฉานในปริยัติทั้งปวง บรรลุปฏิสัมภิทามีนานภาพมาก ซึ่งส่วนมากเป็นผู้ที่พระผู้มีพระภาคทรงยกย่องให้เป็นเอตทัคคะ จำนวน ๔๙๙ ร่วมกับพระอานนท์เถระซึ่งได้บรรลุพระอรหัตต์แล้ว อีก ๑ รูป เป็น ๕๐๐ รูป^{๕๔} กระทำใกล้ถ้ำสัตตบรรณคูหา เมืองราชคฤห์ แคว้นมคธ โดยมีพระเจ้าอชาตศัตรูเป็นองค์อุปถัมภ์ มีพระมหากัสสปเถระ เป็นประธานและเป็นผู้ถาม มีพระอุบาลีตอบข้อซักถามเกี่ยวกับวินัย พระอานนท์ตอบข้อซักถามเกี่ยวกับธรรม ใช้เวลาสังคายนา ๗ เดือน จึงสำเร็จ

^{๕๓} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๓๗/๓๗๖.

^{๕๔} ตูรายละเอียดยใน วิ.อ. (ไทย) ๑/-/๖-๙.

๒) การสังคายนาครั้งที่ ๒

หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ๑๐๐ ปี^{๕๕} พวกภิกษุวัชชีบุตรชาวกรุงเวสาลี แสดงวัตถุ ๑๐ ประการในกรุงเวสาลี ได้แก่ (๑) เก็บเกลือไว้ในแขนงฉันทน์ ควร (๒) ฉันทอาหารในเวลาบ่าย ล่วงสององคุลี ควร (๓) เข้าบ้านฉันทอาหารเป็นอนติริตตะ ควร (๔) อาวาสมีสี่มาเดียวกัน ทำอุโบสถต่างๆ กัน ควร (๕) เวลาทำสังฆกรรม ภิกษุมาไม่พร้อมกันทำก่อนได้ ภิกษุมาทีหลังจึงบอกขออนุมัติ ควร (๖) การประพฤติตามอย่าง ที่อุปัชฌาย์และอาจารย์ประพฤติมาแล้ว ควร (๗) ฉันทนมนสที่แปรแล้ว แต่ยังไม่เป็นนมนสัม ควร (๘) ตีมสุราอ่อน ควร (๙) ใช้ผ้าสีที่ทอไม่มีชาย ควร (๑๐) รับทองและเงิน ควร^{๕๖} ในเวลานั้น ท่านพระยสกาภันฑบุตรทราบเรื่องของภิกษุวัชชีบุตร จึงได้ชักชวนภิกษุ ๗๐๐ รูปทำการชำระข้อวินัย ๑๐ ประการนั้น แล้วทำการสังคายนาครั้งที่ ๒ มีพระเวตเถระเป็นผู้ถาม พระสัพพกามีเถระเป็นผู้ตอบพระวินัย โดยมีพระเจ้ากาฬโคตรราชเป็นผู้อุปถัมภ์ ทำ ณ วาฬิการาม เขตกรุงเวสาลี เมืองเวสาลี แคว้นวัชชี ดำเนินการอยู่เป็นเวลา ๘ เดือน จึงเสร็จสิ้น ผลจากการสังคายนาครั้งที่ ๒ นี้ในฝ่ายเถรวาทแม้จะสามารถชำระความถูกต้องของการตีความพระธรรมวินัยได้ แต่เป็นบ่อเกิดให้เกิดความแตกแยกทางความคิดในพระพุทธศาสนา และเป็นบ่อเกิดนิกายใหม่ในพระพุทธศาสนาคือ มหาสังฆิกะ ซึ่งไม่ยอมรับมติของการสังคายนาครั้งนี้ แล้วแยกไปทำการสังคายนาอีกส่วนหนึ่งต่างหาก พวกภิกษุวัชชีบุตรได้ชักชวนภิกษุจำนวนมากทำการสังคายนา เรียกตนว่า มหาสังคีติ ต่อมาจึงได้แตกออกเป็นนิกายต่าง ๆ ถึง ๑๘ นิกาย คือ แยกออกจากเถรวาทดั้งเดิม ๑๑ นิกาย แยกออกจากมหาสังฆิกะ ๗ นิกาย และ ๗ นิกายที่แตกจากมหาสังฆิกะ เกิดเมื่อพ.ศ. ๑๐๐ ส่วน ๑๑ นิกายที่แตกจากเถรวาท เกิดเมื่อพ.ศ. ๒๐๐ เป็นต้นมา^{๕๗}

๓) การสังคายนาครั้งที่ ๓

หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานได้ ๒๓๕ ปี ได้มีเหล่าเดียริถีย์ ๖๐๐๐๐ คน เข้ามาปลอบบวชในพระพุทธศาสนาเพื่อหวังลาภสักการะ พระโมคคัลลบุตรตีสเถระ ได้คัดเลือกภิกษุที่ทรงปริยัติคือพระไตรปิฎก แดกฉานปฏิสัมภิตา ทรงคุณวิเศษมีวิชา ๓ เป็นต้นจำนวน ๑,๐๐๐ รูป ทำการสอบสวนเหล่าอภิชชีที่ปลอบบวชเหล่านั้น และได้ทำการรวบรวมสังคายนาพระธรรมวินัย โดยมีพระมัชฌันติกเถระ และพระมหาเทวเถระ เป็นผู้ตอบข้อซักถาม ณ อโศการาม กรุงปาฏลีบุตร แคว้นมคธ ดำเนินการอยู่เป็นเวลา ๙ เดือน จึงเสร็จสิ้น มีพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นผู้อุปถัมภ์ ผลจากการทำสังคายนาในครั้งนี้ คือ สามารถจัดพวกอภิชชีในพระพุทธศาสนาได้ และรวบรวมพระธรรมวินัยให้บริสุทธิ์ดั้งเดิม มีการแยกพระธรรมวินัยเป็นพระไตรปิฎกเป็น ๓ ปิฎกอย่างสมบูรณ์และชัดเจน คือ

^{๕๕} หลักฐานฝ่ายธิเบต ระบุเหตุการณ์ครั้งนี้ เกิดขึ้นภายหลังพุทธปรินิพพาน ๑๑๐ ปี ดูรายละเอียดใน Bu – Ston The Histort of Buddhism in India and Tibet. Translated from Tibetan by E. Opermiller. (Delhi : Sri Satguru Publication, 1996), p. 91.

^{๕๖} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๔๖/๓๙๓.

^{๕๗} พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา, ดร., ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอินเดีย, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทเอกพิมพ์ไท จำกัด, ๒๕๕๗), หน้า ๘๒.

พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎก และได้นำกถาวัตถุปกรณ์เข้าบรรจุไว้ในอภิธรรมปิฎกด้วย และได้ส่งพระสมณทูตไปประกาศพระศาสนาในเมืองต่างๆ ถึง ๙ สาย สืบพระพุทธศาสนา มาจนถึงปัจจุบัน^{๕๘}

๒.๒ การสังคายนา ๓ ครั้ง ในศรีลังกา

๑) สังคายนาครั้งที่ ๑ ในศรีลังกา

หลังจากการสังคายนาครั้งที่ ๓ เสร็จแล้ว เมื่อทำสังคายนาครั้งที่ ๓ เสร็จแล้ว พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระประธานสงฆ์พิจารณาเห็นว่า พระพุทธศาสนาจะไม่ดำรงมั่นในอินเดีย จึงขอความอุปถัมภ์จากพระเจ้าอโศกมหาราช เพื่อส่งสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในนานาประเทศ ๙ สายด้วยกันคือ ๑. พระมัชฌันติกเถระ ไปรัฐกัสมีร์คันทาระ (แคชเมียร์ อินเดียตอนเหนือ) ๒. ส่งพระมหาเทวเถระไปมณฑลสะกามณฑล (ไมซอร์ อินเดียตอนใต้ ฝั่งตะวันตก) ๓. ส่งพระรักขิตเถระไปทวารวดีชนบท (ไมซอร์ ตอนเหนือ) ๔. ส่งพระโยนกธัมมรักขิตเถระ ไปปรัมตชนบท (มูมไบหรือบอมเบย์ ตอนเหนือ) ๕. ส่งพระมหาธัมมรักขิตเถระไปทวารวดีชนบท (เมืองปูนา) ๖. ส่งพระมหารักขิตเถระ ไปโยนกโลกชนบท (อิหร่านตอนเหนือ) ๗. ส่งมัชฌันติกเถระไปชนบทที่เป็นส่วนหนึ่ง ณ หิมาวันตประเทศเชิงเขาหิมาลัย ประเทศเนปาล ๘. ส่งพระโสณเถระและพระอุตตรเถระไปสุวรรณภูมิชนบท (เอเชียอาคเนย์) ๙. ส่งพระมหินทรเถระผู้เป็นสัทธีวาทิกของตนกับอภิกุฎฐิเถระ อุตริยเถระ พระสัมพลเถระ และพระภัททสาเถระ ไปเกาะตามพปณิ (ประเทศศรีลังกา)^{๕๙} สายที่สำคัญและมีผลงานปรากฏมาจนถึงปัจจุบัน คือ สายของพระมหินทรเถระกับคณะ ท่านมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ลังกา และได้ทำการสังคายนาพระธรรมวินัยเป็นครั้งที่ ๑ ในเกาะลังกา และเป็นครั้งที่ ๔ นับต่อจากอินเดีย เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๖ มีพระมหินทรเถระเป็นประธานสงฆ์ พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ อย่างไรก็ตาม การสังคายนาครั้งนี้เป็นกิจกรรมตามข้อปรารถนาพิเศษ ไม่นับเข้าในประวัติการสังคายนา^{๖๐}

๒) สังคายนาครั้งที่ ๒ ในลังกา

พระสาวกทั้งหลายกระทำ เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานได้ ๔๓๓ ปี มีพระรักขิตตมหาเถระเป็นประธานสงฆ์ มีพระเจ้าวิภูฏคามณีอภัย ทรงอุปถัมภ์ ทำ ณ อาโลกเถนสถานมตเลชนบท ประเทศศรีลังกา นับเป็นการสังคายนาครั้งที่ ๒ ในเกาะลังกา และนับเป็นครั้งที่ ๕ ต่อจากอินเดีย เมื่อทำสังคายนาเสร็จ พระสาวกทั้งหลาย ได้ตกลงกันที่จะจารึกพระไตรปิฎกและอรรถกถาเป็นลายลักษณ์อักษรลงในใบลาน

^{๕๘} พระอมรเมธาจารย์ (นคร เขมปาลี) ป.ธ. ๖, Ph.D., พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต) ป.ธ.๙, พธ.บ. Ph.D. และคณะ, พระไตรปิฎกปริทัศน์, พิมพ์ครั้งแรก, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๒.

^{๕๙} วิ.อ. (ไทย) ๑/-/๘๓.

^{๖๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), กาลานุกรม : พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก, พิมพ์ครั้งที่ ๗, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธีม, ๒๕๕๖, หน้า ๓๘.

๓) สังกายนาคครั้งที่ ๓ ในลังกา

การสังคายนาครั้งนี้ พระพุทธโฆษาจารย์ ได้มาจากอินเดีย และได้แปลอรรถกถาภาษาสิงหล กลับเป็นภาษามคธ เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานได้ ๔๕๖ ปี ในรัชสมัยของพระเจ้ามahanam นับเป็นการสังคายนาครั้งที่ ๓ ในเกาะลังกา และนับเป็นครั้งที่ ๕ นับต่อจากอินเดีย การสังคายนาครั้งนี้ เป็นการปริวรรตคัมภีร์ครั้งใหญ่ที่สุด และได้จัดระเบียบอรรถกถาจากเดิมจากมหาอรรถกถา ๓ คัมภีร์ แยกออกเป็นอรรถกถาพระวินัย อรรถกถาพระสูตร และอรรถกถาพระอภิธรรม ไว้อย่างชัดเจน トラบถึงทุกวันนี้

๔) สังกายนาคครั้งที่ ๔ ในลังกา

การสังคายนาที่ ๔ นี้ เป็นการสังคายนาที่รู้จักเฉพาะในลังกาเท่านั้น กระทำเมื่อพ.ศ. ๑๕๘๗ พระเจ้าปรักกมพาหุ ได้นิมนต์พระสาวกทั้งหลายรจนาคำอธิบายพระไตรปิฎกและอรรถกถา ที่เรียกว่าฎีกา ลังกานับการสังคายนาครั้งนี้เป็นครั้งที่ ๔ แต่เมื่อนับรวมกับการสังคายนา ๓ ครั้งในชมพูทวีป จึงเป็นเป็นครั้งที่ ๗ แห่งการสังคายนา จากนั้นก็ไม่มีการสังคายนาพระธรรมวินัยในลังกาอีกต่อไป

๒.๓ การสังคายนา ๒ ครั้งในพม่า

พม่า ได้นับสังคายนาในอินเดีย ๓ ครั้ง และสังคายนาครั้งที่ ๒ ในลังกาเมื่อพ.ศ. ๔๓๓ ว่าเป็นครั้งที่ ๔ และนับการสังคายนา อีก ๒ ครั้งในพม่า ว่าเป็นครั้งที่ ๕ และ ๖ ตามลำดับ

๑) การสังคายนาครั้งที่ ๑ ในพม่า

สังคายนาครั้งนี้กระทำในรัชสมัยพระเจ้ามินดง มี พระชาคราภิวังสะ พระนรินทาภิชชะ และ พระสุ่มังคลสามี ผลัดกันเป็นประธานโดยลำดับ มีผู้เชี่ยวชาญแตกฉานในพระปริยัติธรรม เข้าร่วมประชุม ๒๔๐๐ รูป ทำอยู่ ๕ เดือน จึงสำเร็จในปีพ.ศ. ๒๔๑๔ ผลจากการสังคายนาครั้งนี้ พระเจ้ามินดง ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จารึกพระไตรปิฎกลงบนหินอ่อน ๗๒๙ แผ่น ณ เมืองมัณฑเล นับเป็นครั้งแรกในการสังคายนาในพม่า

๒) การสังคายนาครั้งที่ ๒ ในพม่า

การสังคายนาครั้งนี้ จัดให้มีขึ้น ในโอกาสฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ โดยรัฐบาลพม่า ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อจะพิมพ์พระไตรปิฎก และจัดพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับแปลเป็นภาษาพม่า ได้ทำการระหว่าง ๑๗ พฤษภาคม ๒๔๙๗ – วันที่ ๒๔ พฤษภาคม ๒๔๙๙ ในการนี้ได้เชิญชวนพุทธศาสนิกชนหลายประเทศไปร่วมด้วย โดยเฉพาะประเทศที่นับถือพุทธศาสนาเถรวาท คือ ลังกา ไทย ลาว เขมร มีการสร้างคูปองจำลองทำด้วยคอนกรีต จุคนได้ หลายพันคน มีที่นั่งสำหรับพระสงฆ์ไม่น้อยกว่า ๒๕๐๐ ที่ ในเนื้อที่ ๒๐๐ ไร่เศษ เสร็จแล้วจึงได้แจกจ่ายไปในประเทศต่างๆ^{๖๑}

^{๖๑} พระอมรเมธาจารย์ (นคร เขมปาลี) ป.ธ. ๖, Ph.D., พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตโต) ป.ธ.๙, พธ.บ. Ph.D. และคณะ, พระไตรปิฎกปริทัศน์, พิมพ์ครั้งแรก, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๕ – ๒๖.

๒.๔ การสังคายนา ๔ ครั้ง ในประเทศไทย

เนื่องจากเมื่อประมาณช่วง พ. ศ. ๑๕๐๐ - ๑๗๐๐ พระพุทธศาสนาในศรีลังกาได้รับการทำนุบำรุงทางการศึกษาจนเจริญรุ่งเรืองสืบมามีกิตติศัพท์แพร่มาถึงสยามประเทศ พระสงฆ์ในดินแดนนี้จึงได้พากันไปศึกษาพระพุทธศาสนาที่ศรีลังกาแล้วนำคัมภีร์พระไตรปิฎกอรรถกถาและฎีกาเข้ามาซึ่งปรากฏตามหลักฐานในหนังสือตำนานมูลศาสนาว่า “พระมหาสุรินทเถระ ให้พระญาณคัมภีระ ไปโลหนชนบท (ศรีลังกา) รับพระศาสนา พระพุทธรูป ต้นโพธิ์ พระไตรปิฎกพร้อมทั้งอักษรที่ใช้เขียนภาษาบาลีกลับมาเมื่อ พ.ศ. ๑๙๗๓”^{๒๒} เมื่อมีพระไตรปิฎกอรรถกถาฎีกาที่นำเข้ามาจากศรีลังกาแล้วก็เกิดมีการจารจารีกลงบนใบลาน การจารจารีกลงในแต่ละฉบับย่อมมีข้อผิดพลาดบกพร่อง จึงเป็นเหตุให้มีการทำสังคายนาตรวจสอบคัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับต่างๆ การสังคายนาพระไตรปิฎกที่เกิดขึ้นในประเทศไทยนี้ ปรากฏหลักฐานว่ามีด้วยกัน ๔ ครั้ง และประเทศไทยยอมรับการสังคายนาในประเทศอินเดียทั้ง ๓ ครั้ง และยอมรับการสังคายนาในลังกาอีก ๔ ครั้ง โดยนับการสังคายนาในไทยเป็นครั้งที่ ๘ - ๙ - ๑๐ - ๑๑ รวมการสังคายนาที่ไทยยอมรับ ๑๑ ครั้ง การสังคายนาพระไตรปิฎกในไทยมี ๔ ครั้งดังนี้

๑) สังคายนาครั้งที่ ๑ ในประเทศไทย

เมื่อพ. ศ. ๒๒๐ พระเจ้าติโลกราชแห่งล้านนาได้นิมนต์พระภิกษุสงฆ์ชาวล้านนา กระทำสังคายนาพระไตรปิฎกแล้วจารีกลงใบลานด้วยอักษรธรรมล้านนา ที่วัดโพธาราม เมืองเชียงใหม่ กระทำอยู่ ๑ ปี จึงเสร็จ

๒) สังคายนาครั้งที่ ๒ ในประเทศไทย

เมื่อพ. ศ. ๒๓๓๑ สมัยรัตนโกสินทร์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้พระกรุณาโปรดเกล้าฯ อาราธนาพระเถระานุเถระเป็นพระสังคีติกาจารย์ จำนวน ๒๑๘ รูป และเชิญศาสนบัณฑิตผู้ทรงความรู้ จำนวน ๓๒ ท่าน ทำการสังคายนาพระไตรปิฎก ชำระ ตรวจสอบ นำคัมภีร์พระไตรปิฎกที่มีอยู่ทั้งหมด มาสอบทานกันแล้วแก้ไขคำที่บกพร่องให้ถูกต้อง ทำที่วัดพระศรีสรรเพชญ์ (วัดมหาธาตุฯ ท่าพระจันทร์) กรุงรัตนโกสินทร์กระทำอยู่ ๕ เดือน จึงเสร็จ

๓) สังคายนาครั้งที่ ๓ ในประเทศไทย

เมื่อ พ. ศ. ๒๔๓๑ ได้มีการสังคายนาพระไตรปิฎกที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพมหานคร มีพระสงฆ์เข้าประชุมเป็นพระสังคีติกาจารย์จำนวน ๑๑๐ รูปกระทำอยู่ ๖ ปีเสร็จแล้ว ในครั้งนี้ได้มีการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกเป็นเล่มหนังสือเป็นครั้งแรกในประเทศไทย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงอุปถัมภ์

^{๒๒} ศ.ดร.ประเสริฐ ฐน นคร, ปวงคำ ต้อยเขียว, ตำนานมูลศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: ศักดิ์โสภารการพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๒,๑๔๐ - ๒๑๔๑.

๔) สังคายนาคั้งที่ ๔ ในประเทศไทย

เมื่อ พ. ศ. ๒๕๓๐ ได้มีการสังคายนาพระไตรปิฎก ที่วัดมหาธาตุ ท่าพระจันทร์กรุงเทพมหานคร ทำอยู่ ๒ ปี จึงเสร็จ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เป็นองค์อุปถัมภ์ พร้อมด้วยรัฐบาล

ตลอดระยะเวลา ๒๕๖๐ ปี พระไตรปิฎก ได้เดินทางผ่านกาลเวลา ผ่านกระบวนการสังคายนานับได้ ๑๐ กว่า ครั้ง ทั้งนี้เหล่าพระสาวกทั้งหลาย ก็ได้ช่วยกันจนสุดกำลังเพื่อรักษาไว้ซึ่งความเที่ยงธรรมแห่งพระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ พระธรรมที่ทรงแสดงพระวินัยที่ทรงบัญญัติ นั้น ได้รับการสืบทอดกันต่อมา จนได้รับการจัดพิมพ์เป็นเล่มหนังสือ ในประเทศไทย จัดพิมพ์เป็นพระไตรปิฎก ทั้งภาษาบาลีและภาษาไทย จำนวน ๔๕ เล่ม และชาวพุทธได้ยกย่องพระไตรปิฎกว่า เป็นสิ่งล้ำค่า ควรแก่การรักษาและบูชา ผู้ใดได้สร้างพระไตรปิฎกไว้ในพระพุทธศาสนาก็เท่ากับได้สร้างธรรมเจดีย์ ซึ่งเป็นที่สุดของเจดีย์ไว้ด้วย เป็นธรรมบูชา พระไตรปิฎก จึงนับว่าเป็นดวงหัวใจของพระพุทธศาสนา หากชาวพุทธไม่ได้ศึกษาเล่าเรียนพระไตรปิฎก ก็เท่ากับละเลยพื้นฐานของชาวพุทธไป พระไตรปิฎกวิเคราะหฺ์ จึงเป็นอีกวิชาหนึ่ง ที่ทางบัณฑิตวิทยาลัยได้จัดให้เป็นหนึ่งในรายวิชาแกนของสาขาพระพุทธศาสนา ผู้ศึกษาจะต้องศึกษาวิเคราะห์โครงสร้าง เนื้อหาสาระสำคัญของพระไตรปิฎก เพื่อทำความเข้าใจแก่นแท้พระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง

บทที่ ๓ ลำดับชั้นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

๓.๑ คัมภีร์พระไตรปิฎก

พระไตรปิฎก หรือพระบาลี ซึ่งเป็นพระพุทธรวจนะขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า รวมถึงภาษิตต่างๆ ที่รวบรวมไว้ และผ่านการสังคายนา ทั้ง ๓ ครั้ง จัดเป็นหลักฐานชั้นที่ ๑ ประกอบด้วยคัมภีร์สำคัญ ๓ ปิฎก คือ

๑. **พระวินัยปิฎก** ว่าด้วยกฎระเบียบ ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับความประพฤติ ความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียม และการดำเนินกิจการต่าง ๆ ของภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ มี ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ จัดเป็นเล่มได้ ๘ เล่ม

๒. **พระสุตตันตปิฎก** ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่ตรัสแก่บุคคลต่าง ๆ ในเวลาและสถานที่แตกต่างกันไปเป็นรูปคำสนทนาโต้ตอบบ้าง เป็นรูปร้อยกรองบ้าง ร้อยแก้วบ้าง ร้อยแก้วผสมร้อยกรองบ้าง ตลอดถึงเทศนาของพระสาวกองค์สำคัญ เช่น พระสารีบุตรเถระ พระมหากัจจายนเถระ พระโสณกุฎทิณเถระ เป็นต้น มี ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ จัดเป็นเล่มหนังสือได้ ๒๕ เล่ม

๓. **พระอภิธรรมปิฎก** ว่าด้วยหลักธรรมต่าง ๆ ที่เป็นปรมาตถธรรมคือจิต เจตสิก รูป นิพพาน รวมถึงบัญญัติ ซึ่งเป็นธรรมะชั้นสูง อธิบายด้วยหลักวิชาการล้วน ๆ โดยไม่อ้างอิงเหตุการณ์และบุคคล มี ๔๒,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ จัดเป็นเล่มหนังสือได้ ๑๒ เล่ม

๓.๒ คัมภีร์อรรถกถา

คัมภีร์อรรถกถา ได้แก่ คัมภีร์อธิบายขยายความในพระไตรปิฎก จัดเป็นหลักฐานชั้นที่ ๒ แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ

๓.๒.๑ **โบราณอรรถกถา** อรรถกถาสัมัยโบราณ เป็นคัมภีร์ชั้นเดิม สันนิษฐานว่า น่าจะมีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล และนำสืบมาเรื่อยจนพระพุทธศาสนารุ่งเรืองอยู่ในเกาะลังกาแล้วมีการปริวรรตไปสู่ภาษาสิงหล จนเมื่อประมาณ พ.ศ. ๙๕๖ พระพุทธโฆสจารย์ได้เดินทางไปยังเกาะลังกาแล้วปริวรรตกลับมาเป็นภาษาบาลี ต้นฉบับได้อันตรธานไปหมดสิ้น ยังคงเหลือเฉพาะที่พระพุทธโฆสจารย์รวบรวมเรียบเรียงขึ้นมาใหม่เท่านั้น โบราณอรรถกถาแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑. **อรรถกถาพระวินัยปิฎก** ต้นฉบับอันตรธานแล้ว มี ๖ คัมภีร์ คือ

๑) มหาอรรถกถา หรือมูลอรรถกถา อรรถกถาชุดใหญ่หรือชุดเดิม อธิบายขยายความในพระไตรปิฎกทั้ง ๓ ปิฎก เป็นของพระสงฆ์คณะมหาวิหาร เมืองอนูราชปุระ ประเทศลังกา

๒) มหาปัจจารีอรรถกถา อรรถกถาแพใหญ่ คัมภีร์นี้แต่งบนแพ ณ ที่แห่งหนึ่งในลังกา

๓) กุรุนทีอรรถกถา คัมภีร์นี้แต่งขึ้นที่กุรุนทีเวฬุวิหาร ในลังกา

๔) อ้นธกัฏฐกถา อรรถกถาภาษาอ้นธกะ คัมภีร์นี้ ท่านเขียนด้วยภาษาอ้นธกะ นำสืบ ๆ กันมาที่เมืองกัฏฐปุระ ในอินเดียภาคใต้

๕) สังเขปฎฐกถา อรรถกถาย่อ สันนิษฐานว่า แต่งในอินเดียภาคใต้

๖) ปริตต์ฎฐกถา อรรถกถาพระไตรปิฎกฉบับกะทัดรัด พระพุทธโฆษาจารย์ เป็นผู้รจนา

๒. อรรถกถาสุดตันตปิฎก ต้นฉบับอันตรธานแล้ว มี ๗ คัมภีร์ คือ

- ๑) มหาอรรถกถา หรือ มูลอรรถกถา
- ๒) สุตตันตฎฐกถา อรรถกถาพระสูตร
- ๓) อาคมฎฐกถา อรรถกถานิกาย ๔ นิกาย
- ๔) ทีฆฎฐกถา อรรถกถาทีฆนิกาย
- ๕) มัชฌิมฎฐกถา อรรถกถามัชฌิมนิกาย
- ๖) สังยุตตฎฐกถา อรรถกถาสังยุตตนิกาย
- ๗) อังคุตตรฎฐกถา อรรถกถาอังคุตตรนิกาย

๓. อรรถกถาอภิธรรมปิฎก ต้นฉบับอันตรธานแล้ว มี ๒ คัมภีร์ คือ

- ๑) มหาอรรถกถา หรือ มูลอรรถกถา
- ๒) อภิธัมมฎฐกถา อรรถกถาอภิธรรม

๓.๒.๒ บาฬีอรรถกถา อรรถกถาภาษาบาลีที่แต่งขึ้นในสมัยพระพุทธโฆษาจารย์ และพระอรรถกถาจารย์อื่น ๆ แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑. อรรถกถาพระวินัยปิฎก มี ๑๓ คัมภีร์ คือ

- ๑) สมันตปาสาทิกา อรรถกถาแก้พระวินัยปิฎกทั้ง ๘ เล่ม พระพุทธโฆษาจารย์ เป็นผู้รจนา
- ๒) กังขาวิตรณี หรือมาตักฎฐกถา อรรถกถาปาฏิโมกข์ พระพุทธโฆษาจารย์ เป็นผู้รจนา
- ๓) วินยสังคหฎฐกถา หรือ ปาฬิมุตตกวินิจฉยสังคหะ แก้ววินัยปิฎกโดยเอกเทศ พระสารีบุตรเถระ เป็นผู้รจนา

๔) วินยสังคหอรรถกถาคัมภีร์เล็ก ชินภูมิสยาตอ เป็นผู้รจนา

๕) วินยวินิจฉยฎฐกถา พระพุทธทศตเถระ เป็นผู้รจนา

๖) อุตตรวินิจฉยอรรถกถา พระพุทธทศตเถระ เป็นผู้รจนา

๗) ขุททกสิกขาอรรถกถา พระธรรมสิริเถระ เป็นผู้รจนา

๘) มูลสิกขาอรรถกถา พระมหาสามิ เป็นผู้รจนา

๙) สีม่าลังการอรรถกถา พระวาจิสสรเถระ เป็นผู้รจนา

๑๐) สีม่าสังคหอรรถกถา พระวาจิสสรเถระ เป็นผู้รจนา

๑๑) นิปฺพนปทสังคหอรรถกถา ไม่ปรากฏนามผู้รจนา

๑๒) สีม่าลาฬหอรรถกถา ไม่ปรากฏนามผู้รจนา

๑๓) สิกขาปทวลัญชนอรรถกถา ไม่ปรากฏนามผู้รจนา

๒. อรรถกถาสุดตันตปิฎก มี ๒๒ คัมภีร์ คือ

๑) สุมังคลวิลาสินี อรรถกถาทีฆนิกาย พระพุทธโฆษาจารย์ เป็นผู้รจนา

๒) ปปัญจสุทนี อรรถกถามัชฌิมนิกาย พระพุทธโฆษาจารย์ เป็นผู้รจนา

- ๓) สารัตถทีปนี อรรถกถาสังยุตตนิกาย พระพุทธโฆสจารย์ เป็นผู้รจนา
- ๔) มโนรลปุรณี อรรถกถาอังคุตตรนิกาย พระพุทธโฆสจารย์ เป็นผู้รจนา
- ๕) ปรมัตถโชติกา อรรถกถาขุททกปาฐะ พระพุทธโฆสจารย์ เป็นผู้รจนา
- ๖) อัมมปัทฏฐกถา อรรถกถาธรรมบท ขุททกนิกาย พระพุทธโฆสจารย์ เป็นผู้รจนา
- ๗) ปรมัตถทีปนี อรรถกถาอุทาน ขุททกนิกาย พระธรรมपालเถระ เป็นผู้รจนา
- ๘) ปรมัตถทีปนี อรรถกถาอิติวุตตกะ ขุททกนิกาย พระธรรมपालเถระ เป็นผู้รจนา
- ๙) ปรมัตถโชติกา อรรถกถาสุตตนิบาต ขุททกนิกาย พระพุทธโฆสจารย์ เป็นผู้รจนา
- ๑๐) ปรมัตถทีปนี อรรถกถาวิมานวัตถุ ขุททกนิกาย พระธรรมपालเถระ เป็นผู้รจนา
- ๑๑) ปรมัตถทีปนี อรรถกถาเปตวัตถุ ขุททกนิกาย พระธรรมपालเถระ เป็นผู้รจนา
- ๑๒) ปรมัตถทีปนี อรรถกถาเถรคาถา ขุททกนิกาย พระธรรมपालเถระ เป็นผู้รจนา
- ๑๓) ปรมัตถทีปนี อรรถกถาเถรีคาถา ขุททกนิกาย พระธรรมपालเถระ เป็นผู้รจนา
- ๑๔) ชาตกัฏฐกถา อรรถกถาชาดก ขุททกนิกาย พระพุทธโฆสจารย์ เป็นผู้รจนา
- ๑๕) สัทธัมมโชติกา อรรถกถามหานิเทศ และจุฬนิเทศ พระอุปเสนเถระ เป็นผู้รจนา
- ๑๖) สัทธัมมปกาสินี อรรถกถาปฏิสัมภิทามรค ขุททกนิกาย พระมหานามเถระ เป็นผู้รจนา
- ๑๗) วิสุทธชนวิลาสินี อรรถกถาอปทาน ขุททกนิกาย พระพุทธโฆสจารย์ เป็นผู้รจนา
- ๑๘) มจฺจฺวัตถุวิลาสินี อรรถกถาพุทธวงศ์ ขุททกนิกาย พระพุทธทิตเถระ เป็นผู้รจนา
- ๑๙) ปรมัตถทีปนี อรรถกถาจริยาปิฎก ขุททกนิกาย พระธรรมपालเถระ เป็นผู้รจนา
- ๒๐) วิสุทธีมรรคปกรณวิเสส หรือ วิสุทธีมรรคอรรรถกถา เป็นอรรถกถาพระไตรปิฎกโดยย่อ
พระพุทธโฆสจารย์ เป็นผู้รจนา

๒๑) มังคลัตถทีปนี คือ อรรถกถามงคลสูตร แก่เฉพาะมงคลสูตร พระสิริมังคลาจารย์ ชาว
ล้านนา เป็นผู้รจนา

๒๒) เวสสันดรทีปนี อรรถกถาเวสสันดรชาดก แก่เฉพาะเวสสันดรชาดก พระสิริมังคลาจารย์
ชาวล้านนา เป็นผู้รจนา

๓. อรรถกถาอภิธรรมปิฎก มี ๑๑ คัมภีร์ คือ

- ๑) อัญญาสาลินี อรรถกถาธรรมสังคณีปกรณ์ พระพุทธโฆสจารย์ เป็นผู้รจนา
- ๒) สัมโมหวิโนทนี อรรถกถาวิภังคปกรณ์ พระพุทธโฆสจารย์ เป็นผู้รจนา
- ๓) ปรมัตถทีปนี หรือ ปัญจปกรณ์ฎฐกถา อรรถกถาปกรณ์ทั้ง ๕ คือ ธาตุกถา ปุคคัลบัญญัติ
กถาวัตถุ ยมก และปฏิฐาน พระพุทธโฆสจารย์ เป็นผู้รจนา
- ๔) อภิธัมมัตถสังคหะ หรือ อภิธัมมัตถสังคหอรรรถกถา พระอนรุทธาจารย์ เป็นผู้รจนา
- ๕) ปรมัตถวินิจฉัย หรือ ปรมัตถวินิจฉัยอรรถกถา พระอนรุทธาจารย์ เป็นผู้รจนา
- ๖) นามรูปปริจเฉท หรือ นามรูปปริจเฉทอรรถกถา พระอนรุทธาจารย์ เป็นผู้รจนา
- ๗) อภิธัมมมาวตาร หรือ อภิธัมมมาวตารอรรถกถา พระพุทธทิตเถระ เป็นผู้รจนา

- ๘) รูปารูปวิภาค หรือ รูปารูปวิภาคอรรถกถา พระพุทธทัตตเถระ เป็นผู้รจนา
- ๙) เขมาปกรณ หรือ เขมาปกรณอรรถกถา พระเขมาเถระ เป็นผู้รจนา
- ๑๐) โมหวิจเฉทนี หรือ โมหวิจเฉทนีอรรถกถา พระมหากัสสปเถระ เป็นผู้รจนา
- ๑๑) สัจจสังเขปปกรณ พระจูฬธรรมपालเถระ เป็นผู้รจนา

๓.๓ คัมภีร์ฎีกา

คัมภีร์ฎีกา ได้แก่ คัมภีร์รองจากอรรถกถา เน้นอธิบายขยายความในคัมภีร์อรรถกถาเป็นหลัก รวมทั้งที่เป็นมูลฎีกา (ฎีกาเก่า) และอภิวนฎีกา (ฎีกาใหม่) จัดเป็นหลักฐานชั้นที่ ๓ แบ่งเป็น ๓ ประเภท คือ

๑. ฎีกาพระวินัย มี ๑๘ คัมภีร์ คือ

- ๑) สारัตถทีปนี ฎีกาอรรถกถาวินัย พระสารีบุตรเถระ เป็นผู้รจนา
- ๒) วิมติวิโนทนีฎีกา พระมหากัสสปเถระ เป็นผู้รจนา
- ๓) วชิรพุทธฎีกา พระวชิรพุทธิเถระ เป็นผู้รจนา
- ๔) กังขาวิตรณฎีกา พระพุทธนาคเถระ เป็นผู้รจนา
- ๕) วินยสังคหฎีกา พระสารีบุตรเถระ เป็นผู้รจนา
- ๖) ขุททลิกขาฎีกา พระเรวัตเถระ เป็นผู้รจนา
- ๗) ขุททลิกขาฎีกา พระธรรมสิริเถระ เป็นผู้รจนา
- ๘) มูลลิกขาฎีกาคัมภีร์เก่า พระวิมลสารเถระ เป็นผู้รจนา
- ๙) มูลลิกขาฎีกา พระวาจิสสรเถระ เป็นผู้รจนา
- ๑๐) วินยวิมตจเฉทฎีกา พระสมันตคุณสารเถระ เป็นผู้รจนา
- ๑๑) วินยวินิจฉยฎีกา พระวาจิสสรเถระ เป็นผู้รจนา
- ๑๒) อุตตรวินิจฉยฎีกา พระมหาอุปติสสเถระ เป็นผู้รจนา
- ๑๓) อุตตรวินิจฉยฎีกา พระวาจิสสรเถระ เป็นผู้รจนา
- ๑๔) วินยัตถสารสินทีปนีฎีกา พระมหาอุปติสสเถระ เป็นผู้รจนา
- ๑๕) สมังคปสาทนีฎีกา พระสังฆรักขิตเถระ เป็นผู้รจนา
- ๑๖) ลินตลปกาสนาฎีกา พระเรวัตเถระ เป็นผู้รจนา
- ๑๗) วินยาลังการฎีกา พระมุณินทโฆสเถระ เป็นผู้รจนา
- ๑๘) สีมาลังการฎีกา พระสัทธัมมโชติपालเถระ เป็นผู้รจนา

๒. ฎีกาพระสูตร มี ๑๙ คัมภีร์ คือ

- ๑) ลินตลปกาสนา ฎีกาที่ขนิกาย พระธรรมपालเถระ เป็นผู้รจนา
- ๒) ลินตลปกาสนา ฎีกามัชฌิมนิกาย พระธรรมपालเถระ เป็นผู้รจนา
- ๓) ลินตลปกาสนา ฎีกาสังยุตตนิกาย พระธรรมपालเถระ เป็นผู้รจนา
- ๔) ลินตลปกาสนา ฎีกานิบาตชาดก พระธรรมपालเถระ เป็นผู้รจนา

- ๕) ปรมัตถมัชฌิมา มหาฎีกาวิสุทธิธรรมรค พระธรรมपालเถระ เป็นผู้รจนา
- ๖) สังฆปัตถโกชตนิ จุฬฎีกาวิสุทธิธรรมรค พระธรรมपालเถระ เป็นผู้รจนา
- ๗) เอกังคตตรฎีกาคัมภีร์ใหม่ พระสารีบุตรเถระ เป็นผู้รจนา
- ๘) ทุกังคตตรฎีกาคัมภีร์ใหม่ พระสารีบุตรเถระ เป็นผู้รจนา
- ๙) ดิกังคตตรฎีกาคัมภีร์ใหม่ พระสารีบุตรเถระ เป็นผู้รจนา
- ๑๐) จตุกังคตตรฎีกาคัมภีร์ใหม่ พระสารีบุตรเถระ เป็นผู้รจนา
- ๑๑) ปัญจกังคตตรฎีกาคัมภีร์ใหม่ พระสารีบุตรเถระ เป็นผู้รจนา
- ๑๒) ฉกักังคตตรฎีกาคัมภีร์ใหม่ พระสารีบุตรเถระ เป็นผู้รจนา
- ๑๓) สัตตังคตตรฎีกาคัมภีร์ใหม่ พระสารีบุตรเถระ เป็นผู้รจนา
- ๑๔) อัฏฐังคตตรฎีกาคัมภีร์ใหม่ พระสารีบุตรเถระ เป็นผู้รจนา
- ๑๕) นวังคตตรฎีกาใหม่ พระสารีบุตรเถระ เป็นผู้รจนา
- ๑๖) ทสัังคตตรฎีกาคัมภีร์ใหม่ พระสารีบุตรเถระ เป็นผู้รจนา
- ๑๗) เอกาทสัังคตตรฎีกาคัมภีร์ใหม่ พระสารีบุตร เป็นผู้รจนา
- ๑๘) ฉัมมปัททฎีกาทศกัมภีร์ใหม่ พระวราสัมโพธิชเถระ เป็นผู้รจนา
- ๑๙) เปฏุกาลังการฎีกาคัมภีร์ใหม่ พระสังฆราช ญาณวังสเถระ ธรรมเสนapati เป็นผู้รจนา

๓. ฎีกาพระอภิธรรม มี ๓๓ คัมภีร์ คือ

- ๑) ลินตลโกชตนา มุลฎีกาธรรมสังคณี พระอนันตาทจารย์ เป็นผู้รจนา
- ๒) ลินตลโกชตนา มุลฎีกาวิภังค์ พระอนันตาทจารย์ เป็นผู้รจนา
- ๓) ลินตลปกาสินี มุลฎีกาธาตุกถา พระอนันตาทจารย์ เป็นผู้รจนา
- ๔) ลินตลโกชตนา มุลฎีกापुकคลบัญญัติ พระอนันตาทจารย์ เป็นผู้รจนา
- ๕) ลินตลโกชตนา มุลฎีกากถาวัตถุ พระอนันตาทจารย์ เป็นผู้รจนา
- ๖) ลินตลคชตนา มุลฎีกายมก พระอนันตาทจารย์ เป็นผู้รจนา
- ๗) ลินตลโกชตนา มุลฎีกापัญฐาน พระอนันตาทจารย์ เป็นผู้รจนา
- ๘) ลินตลโกชตนา อนุฎีกาธรรมสังคณี พระธรรมपालเถระ เป็นผู้รจนา
- ๙) ลินตลปกาสินี อนุฎีกาวิภังค์ พระธรรมपालเถระ เป็นผู้รจนา
- ๑๐) ลินตลปกาสินี อนุฎีกาธาตุกถา พระธรรมपालเถระ เป็นผู้รจนา
- ๑๑) ลินตลปกาสินี อนุฎีกापัญฐาน พระธรรมपालเถระ เป็นผู้รจนา
- ๑๒) ลินตลปกาสินี อนุฎีกากถาวัตถุ พระธรรมपालเถระ เป็นผู้รจนา
- ๑๓) ลินตลปกาสินี อนุฎีกายมก พระธรรมपालเถระ เป็นผู้รจนา
- ๑๔) ลินตลปกาสินี อนุฎีกापคคลบัญญัติ พระธรรมपालเถระ เป็นผู้รจนา
- ๑๕) อภิฉัมมัตถสังคทฎีกาคัมภีร์เก่า พระนวมิลเถระ เป็นผู้รจนา
- ๑๖) อภิฉัมมาตารฎีกาคัมภีร์เก่า พระวาจิสสระเป็นผู้รจนา

- ๑๗) สัจจสังเขปฎีกาคัมภีร์เก่า พระวาจิสสรเถระ เป็นผู้รจนา
- ๑๘) อภิธัมมตารฎีกาคัมภีร์ใหม่ พระสุมงคลเถระ เป็นผู้รจนา
- ๑๙) ปรมัตถวินิจฉยฎีกาคัมภีร์เก่า พระมหาโพธิเถระ เป็นผู้รจนา
- ๒๐) เขมาฎีกา พระมหาโพธิเถระ เป็นผู้รจนา
- ๒๑) เขมปกรณฎีกา พระเขมเถระ เป็นผู้รจนา
- ๒๒) อภิธัมมัตถวิภาสนีฎีกา พระสุมงคลเถระ เป็นผู้รจนา
- ๒๓) อภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา พระสุมงคลเถระ เป็นผู้รจนา
- ๒๔) สังเขปวันณนาฎีกา สัทธัมมโชติपालเถระ เป็นผู้รจนา
- ๒๕) อเนกคุสาร์ตถทีปนีฎีกา พระมหาสุวณฺณทีปเถระ เป็นผู้รจนา
- ๒๖) มธุสาร์ตถทีปนีฎีกา พระอาณันทเถระ เป็นผู้รจนา
- ๒๗) ปรมัตถทีปนีฎีกา ท่านอาจารย์ อุ ญาณธชะ เป็นผู้รจนา
- ๒๘) มณีสารมัญชุสวานฎีกา พระอริยวงฺสเถระ เป็นผู้รจนา
- ๒๙) นามจารทีปฎีกา พระสัทธัมมโชติपालเถระ เป็นผู้รจนา
- ๓๐) โมหวิจเฉทนีฎีกา พระมหากัสสปเถระ เป็นผู้รจนา
- ๓๑) ปรมัตถพินทุฎีกา พระมหากัสสปเถระ เป็นผู้รจนา
- ๓๒) สีนัตถปกาสินีไปราณฎีกานามรูปปริจเฉท ไม่ปรากฏนามผู้รจนา
- ๓๓) นามรูปปริเฉทฎีกาคัมภีร์เก่า ไม่ปรากฏนามผู้รจนา

๓.๔ คัมภีร์โยชนา

โยชนา ได้แก่ คัมภีร์แสดงการสร้างประโยค และแปลความหมาย เป็นหลักฐานชั้นที่ ๔ แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท ดังนี้

๑. โยชนาพระวินัย มี ๕ คัมภีร์ คือ

- ๑) โยชनावินัย แก้วศัพทวินัยทั้ง ๕ คัมภีร์ พระญาณกิตติเถระ เป็นผู้รจนา
- ๒) ปาราชิกกัณฐอรรถกถาโยชนา พระสิริมังคลาจารย์ เป็นผู้รจนา
- ๓) ปาจิตติยาทีอรรถกถาโยชนา พระชาคราภิวงฺสเถระ เป็นผู้รจนา
- ๔) ขุททกสิกขาโยชนา พระเถระวนวาสี ไม่ปรากฏนาม เป็นผู้รจนา
- ๕) วินยวินิจฉยโยชนา พระเถระวนวาสี ไม่ปรากฏนาม เป็นผู้รจนา

๒. โยชนาพระสูตร มี ๔ คัมภีร์ คือ

- ๑) นิธิกัณฐสุตตอรรถโยชนา พระจารินทาลภเถระ หรือ พญาจี สยาตอ เป็นผู้รจนา
- ๒) ธัมมปัทฏฐกถาคาถาโยชนา พระสิริสุมังคละเถระ เป็นผู้รจนา
- ๓) ตุลัตถโยชนา พระอุกกังวังสมาลาเถระ เป็นผู้รจนา
- ๔) ปัจจเวกขณโยชนา พระอุกกังวังสมาลาเถระ เป็นผู้รจนา

๓. โยชนาพระอภิธรรม ๑๓ คัมภีร์ คือ

- ๑) โยชนาอัฐสุตานิ พระญาณกิตติเถระ เป็นผู้รจนา
- ๒) อัฐสุตานิอรรถกถาโยชนา พระสิริมังคลาจารย์ เป็นผู้รจนา
- ๓) โยชนาสัมโมหวิโนทนี พระญาณกิตติเถระ เป็นผู้รจนา
- ๔) สัมโมหวิโนทนีอรรถกถา พระสิริมังคลาจารย์ เป็นผู้รจนา
- ๕.) โยชนาธาตุกถา พระญาณกิตติเถระ เป็นผู้รจนา
- ๖) ธาตุกถามูลฎีกาโยชนา พระสารทสี่เถระ หรือ ปุพพาราม สยาดอ เป็นผู้รจนา
- ๗) สังคหโยชนา พระกวิธเถระ เป็นผู้รจนา
- ๘) ธาตุวัตถุโยชนา พระกวิธเถระ เป็นผู้รจนา
- ๙) โยชนาปุคคัลบัญญัติ พระญาณกิตติเถระ เป็นผู้รจนา
- ๑๐) โยชนาภววัตถุ พระญาณกิตติเถระ เป็นผู้รจนา
- ๑๑) โยชนายมก พระญาณกิตติเถระ เป็นผู้รจนา
- ๑๒) โยชนาปิฎฐาน พระญาณกิตติเถระ เป็นผู้รจนา
- ๑๓) โยชนาอภิธัมมัตถวิภังสี พระญาณกิตติเถระ เป็นผู้รจนา

๓.๕ คัมภีร์คัมภีร์

คัมภีร์คัมภีร์ ได้แก่ คัมภีร์อธิบายความหมายที่เป็นเงื่อนไข หรือปมสำคัญ ๆ เป็นหลักฐานชั้นที่ ๕ มี ๒๘ คัมภีร์ คือ

- ๑) จุฬคัมภีร์ปทะ พระโชติपालเถระ เป็นผู้รจนา
- ๒) มัชฌิมคัมภีร์ปทะ พระโชติपालเถระ เป็นผู้รจนา
- ๓) มหาคัมภีร์ปทะ พระโชติपालเถระ เป็นผู้รจนา คัมภีร์ ๑-๓ คัมภีร์นี้ ไม่เคยออกจากลังกา
- ๔) สุตตสี่ลขันธปาลีคัมภีร์ พระสารทสี่เถระ เป็นผู้รจนา
- ๕) สุตตสี่ลขันธวรรคกถาคัมภีร์ อำมาตย์ผู้หนึ่ง เป็นผู้รจนา
- ๖) สุตตมหาวรรคกถาคัมภีร์ ชุงทา สยาดอ เป็นผู้รจนา
- ๗) สุตตปาเถยยอรรถกถาคัมภีร์ ชุงทา สยาดอ เป็นผู้รจนา
- ๘) ปัญจวินยอรรถกถาคัมภีร์ ปฐมสินแต่ สยาดอ เป็นผู้รจนา
- ๙) กังวิตรณีอรรถกถาคัมภีร์ พระสัทธัมมทีปนีเถระ เป็นผู้รจนา
- ๑๐) อัฐสุตานิอรรถกถาคัมภีร์ ปฐมจอ อองชาย สยาดอ เป็นผู้รจนา
- ๑๑) สัมโมหวิโนทนีอรรถกถาคัมภีร์ พระคุณาจารย์เถระ หรือชเวตอง สยาดอ เป็นผู้รจนา
- ๑๒) มาติกาคัมภีร์ พระสังฆราชญาณเถระ เป็นผู้รจนา
- ๑๓) ธาตุกถาคัมภีร์ พระสังฆราชญาณเถระ เป็นผู้รจนา

- ๑๔) ยมกคัณฐิ พระสังฆราชญาณเถระ เป็นผู้รจนา
- ๑๕) สังคหคัณฐิ พญาจี พระชาครเถระ เป็นผู้รจนา
- ๑๖) สังคหคัณฐิ เยสะโจ พระวรสัมโพธิเถระ เป็นผู้รจนา
- ๑๗) สังคหคัณฐิ จออง สันถา พระชินจักกาภิวงสเถระ เป็นผู้รจนา
- ๑๘) ปาราชิกกัณฐคัณฐิ พระสังฆราชญาณเถระ เป็นผู้รจนา
- ๑๙) วินยสารคัณฐิ พระมุนินทสารเถระ เป็นผู้รจนา
- ๒๐) ปฏิสัมภิทามัคคอรรถกถาคัณฐิ พระเถระลังกา เป็นผู้รจนา
- ๒๑) อภิธรรมคัณฐิ พระมหากัสสปเถระ เป็นผู้รจนา
- ๒๒) วิสุทธีมัคคัณฐิ พระชาครเถระ หรือชเว จินสยาดอ และพระสัทธัมมโชติपालเถระ เป็นผู้

รจนา

- ๒๓) สมาสคัณฐิ พระชาครเถระหรือชเว จินสยาดอ เป็นผู้รจนา
- ๒๔) พาลาวตารคัณฐิ พระจักกपालเถระ เป็นผู้รจนา
- ๒๕) สัททตถกถาจินตาคัณฐิ ปทะ พระวิสุทธาจารย์เถระ และพระจันทิมาเถระ เป็นผู้รจนา
- ๒๖) สัททตถคัณฐิ พระวิจารณ์เถระ เป็นผู้รจนา
- ๒๗) อภิธัมมัตถสังคหคัณฐิ พระวิจารณ์เถระ เป็นผู้รจนา
- ๒๘) ทฎฐักขรคัณฐิ พระญาณวรเถระ เป็นผู้รจนา

บรรณานุกรม

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี**. ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๖.
- _____. **พระไตรปิฎกภาษาไทย**. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
- _____. **อรรถกถาภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๓๓-๒๕๓๔.
- _____. **อรรถกถาภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๓๓-๒๕๓๔.
- _____. **ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาฎีกา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๓๙-๒๕๔๕.
- พระนันทปัญญาจารย์. จุฬคันถวงศ์ ประวัติย่อคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา. แปลโดย สิริ เพ็ชรไชย กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธนาเพรส แอนด์ กราฟฟิค จำกัด, ๒๕๔๖.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. กรุงเทพมหานคร : บริษัทเอส อาร์ พรินต์ติ้งแมสโปรดักส์จำกัด, ๒๕๕๑.
- _____. **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๕๐, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, ๒๕๕๘.
- _____. **กาลานุกรม : พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, ๒๕๕๖), หน้า ๓๘.
- พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา, ดร.. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอินเดีย**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : บริษัทเอกพิมพ์ไท จำกัด, ๒๕๕๗.
- พระสิริรัตนปัญญาเถระ รจนา. **พระคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะ**. แปลโดย นาวาอากาศเอก (พิเศษ) แยม ประพัฒน์ทอง. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: เปี่ยมศิลป์ กราฟฟิคอาร์ต, ๒๕๕๖.
- พระอมรมธธาจารย์ (นคร เขมปาไล) ป.ธ. ๖, Ph.D., พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ป.ธ.๙, พธ.บ. Ph.D. และคณะ. **พระไตรปิฎกปริทัศน์**, พิมพ์ครั้งแรก. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- มินจิมหาสิริเชษะตุ้ รจนา. พระมหาธีระยุทธ เขมธมโม (ปราชญ์นิวัฒน์) แปล. **ประวัติคัมภีร์พระไตรปิฎก**. พิมพ์ครั้งแรก. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๘.

ศ.ดร.ประเสริฐ วัฒนคร, ปวงคำ ต้อยเขียว, ตำนานมูลศาสนา. กรุงเทพมหานคร: ศักดิ์โสภณาการพิมพ์,
๒๕๓๗.

Bu – Ston The History of Buddhism in India and Tibet. Translated from Tibetan by E.
Opermiller. Delhi : Sri Satguru Publication, 1996.

ประวัติผู้จัดทำ

- ชื่อ** : พระมหาเสฏฐวุฒติ ฉายา วชิรญาโณ นามสกุล ปาสวน
- เกิด** : วันพุธที่ ๒๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๔ ปีระกา
- สถานที่เกิด** : บ้านเลขที่ ๗/๑ หมู่ ๑๐ ต.ดอนทอง อ. เมือง จ.พิษณุโลก ๖๕๐๐๐
- การศึกษา**
- พ.ศ. ๒๕๓๘ : จบประถมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนบ้านน้ำดำ ต.ดอนทอง อ.เมือง จ. พิษณุโลก
- พ.ศ. ๒๕๔๒ : จบมัธยมศึกษา สำนักเรียนวัดหาดใหญ่สีตาราม ต. ควนลัง อ. หาดใหญ่ จ. สงขลา
- พ.ศ. ๒๕๕๐ : จบปริญญาธรรม ๙ ประโยค สำนักเรียนวัดสามพระยา เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร
- พ.ศ. ๒๕๕๖ : จบการศึกษาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- พ.ศ. ๒๕๖๐ : จบการศึกษาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- สังกัด** : วัดสุวรรณาราม ราชวรวิหาร แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร
- บรรพชา** : วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๕๓๘ วัดศรีโสมณ ต. วังทอง อ. วังทอง จ. พิษณุโลก
- อุปสมบท** : วันที่ ๘ พฤษภาคม พ.ศ.๒๕๔๘ วัดสามพระยารวิหาร แขวงวัดสามพระยา เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร
- ที่อยู่ปัจจุบัน** : ๓๓ วัดสุวรรณารามราชวรวิหาร แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร ๑๐๗๐๐
- ศาสนกิจ** : อาจารย์สอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีประโยค ป.ธ. ๕
สำนักเรียนวัดสุวรรณาราม เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร
- : นักวิชาการศึกษา สถาบันพระไตรปิฎกศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- เบอร์โทร** : ๐๘๕-๐๔๗-๘๘๗๒